

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра східної філології

Кваліфікаційна робота магістра з арабської філології на
тему:

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ АРАБСЬКОГО
СЛОВОТВОРУ: МЕТАТЕЗА

Студентки групи МПар 54 – 20
факультету сходознавства
денної форми навчання
Освітньо-професійної програми
Галузевий переклад: арабська
мова, англійська мова
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.060 Східні мови та
літератури (переклад включно),
перша – арабська

Патраман Анастасії Володимирівни

Науковий керівник:
д. філол. наук, проф. Рибалкін В.С.

Допущена до захисту
« ___ » _____ 2021 року

Завідувач кафедри

_____ Валігура О.Р.
(підпис) (ПІБ)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

ПРИНЦИПИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ І. ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМАТИКА МЕТАТЕЗИ В СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	8
1.1. Визначення поняття «метатеза» та його утворення.....	8
1.2. Виникнення семітського кореня	10
1.3. Перестановка звуків в межах одного слова.....	22
1.4. Алотеза у порівнянні з метатезою.....	27
Висновки до розділу І.....	32
РОЗДІЛ ІІ. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАТЕЗИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	34
2.1. Фонетичний аналіз фактів метатези.....	34
2.2. Фактор уваги у реалізації метатези.....	37
2.3. Прояв метатези в діалектах арабської мови.....	43
2.4. Мовленнєва помилка.....	51
Висновки до розділу ІІ.....	54
РОЗДІЛ ІІІ. АНАЛІЗ ЯВИЩ МЕТАТЕЗИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	56
3.1. Іменні.....	56
3.2. Дієслівні.....	64
Висновки до розділу ІІІ.....	70
ВИСНОВКИ.....	73
РЕЗЮМЕ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ПРИНЦИПИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ

У нашому науковому дослідженні, у прикладах з арабської мови, ми використовували транслітерацію (з елементами транскрипції), на базі латинського алфавіту, а саме:

Таблиця №1

Транслітераційний алфавіт	Арабський алфавіт
` , A, U, I, A`	أ
B, b	ب
T, t	ت
TH, Th, th	ث
J, j	ج
<u>H</u> , <u>h</u>	ح
KH, Kh, kh	خ
D, d	د
DH, Dh, dh	ذ
R, r	ر
Z, z	ز
S, s	س
SH, Sh, sh	ش
<u>S</u> , <u>s</u>	ص
<u>D</u> , <u>d</u>	ظ
<u>T</u> , <u>t</u>	ط
<u>DH</u> , <u>Dh</u> , <u>dh</u>	ظ
‘, ‘A, ‘a, ‘U, ‘u, ‘I, ‘i	ع
GH, Gh, gh	غ

F, f	ف
Q, q	ق
K, k	ك
L, l	ل
M, m	م
N, n	ن
H, h	ه
W, w	و
Y, y	ي

Позначення приголосних:

Короткі	a	i	u	e	o
Довгі	ā	ī	ū	ē	ō

ВСТУП

До розряду фонетичних, морфологічних змін відноситься явище метатези. Метатеза – перестановка, транспозиція звуків у складі слова.

Метатеза є досить розповсюдженою серед більшості мов світу, зокрема, найбільший прояв цього явища ми зустрічаємо в арабській мові.

В основному, така лінгвістична проблематика властива територіальним і соціальним діалектам, просторіччю, мові дітей.

Перестановку звуків у слові мовець вважає за мовленнєву помилку, або оговір. Такі помилки є досить частими. Самі мовці не надають цьому особливого значення, а тим більше не задумуються про походження і природу таких помилок.

В результаті дослідження ми бачимо, що випадкові, на перший погляд, факти метатези мають низку внутрішніх закономірностей.

Але основна причина існування альтернативних комбінацій – багаторазове перешарування діалектів. Як результат поруч трапляються діалектні різновиди слів зі взаємною перестановкою кореневих при тотожних або синонімічних значеннях.

Класична арабська мова та різні діалекти арабської мови має безліч прикладів, що підтверджують прояв метатези. Це спонукало багатьох стародавніх арабських вчених дослідити це явищем своїх роботах, наприклад: Ібн Джинні в «Аль-Хассасі», Абу Бакр бен Дюрайд «Аль Джамхра» та Абу Мішаль аль-Арабі в його анекдотах, і Ібн Фаріс у своїх «Аль-Сахбі», «Аль-Таалібі», «Аль-Радхі» в «Шарх-Шафії» Ібн Аль-Хаджиб. Ці вчені знайшли велику кількість слів, що підлягали явищу метатези.

Під час вивчення метатези, аналіз потребує дослідження цього явища у світлі історичних, соціальних, філософських і загальнолінгвістичних категорій.

Актуальність теми полягає в необхідності дослідження лексико-граматичних засобів метатези в арабській мові.

Мета нашого дослідження - виявлення причин утворення метатези в арабській мові, дослідити способи утворення метатези.

Виходячи з цієї мети, ми поставили перед собою такі **завдання**:

1. Розглянути поняття «метатеза» в арабській мові у дослідженнях вітчизняних та іноземних мовознавців.
2. Дослідити шляхи виникнення семітського кореня.
3. Розглянути проблематику метатези та порівняти її в діалектах арабської мови.
4. Охарактеризувати та порівняти метатезу з алотезою.
5. Виявити психологічні фактори прояву метатези у мові.
6. Проаналізувати явище метатези на основі прикладів.

Об'єктом дослідження нашої роботи є метатеза в арабській мові.

Предметом дослідження є лексико-граматичні аспекти метатези в арабській мові.

Методи дослідження: у нашій науковій роботі було використано *описовий метод* для пояснення особливостей метатези в арабській мові, способів та причин творення метатези; *метод компонентного аналізу* було застосовано для опису значень слів шляхом словотворчої моделі; *порівняльний метод* для зіставлення прикладів метатези в класичній арабській мові та різних діалектах арабської мови.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше було зібрано та комплексно досліджено явище метатези в арабській мові.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що її результати роблять значний внесок у теорію творення метатези в арабській мові. Дослідження може бути використане в працях арабістів, які вивчають історію арабської мови.

Практичне значення нашої роботи полягає у тому, що її результати можуть бути використані у викладанні курсу лексикології та морфології арабської мови. Також, ці результати можуть бути корисними для складання методичних посібників, словників.

Матеріалом дослідження слугували наукові праці: Аль-Халіл (1980), Абу Салім (1987), Абдель Масіх (1978), Абу-Мансур (1987), Ібн Фаріс (1936), Аль-Мозейні (1981), Абдель Халім (1979) та інші.

Апробація роботи. Результати дослідження були представлені на студентській науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (Київ, 13-14 травня 2021 р.). Тема доповіді: «Морфологічний словотвір в арабській мові: метатеза «Qalb». Тези опубліковано у збірнику матеріалів конференції.

Структура роботи. Робота складається із принципів транслітерації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, висновків до всієї роботи, анотації арабською мовою, списку використаних джерел (83 позиції).

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МЕТАТЕЗИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ

1.1. Визначення поняття «метатеза» та його утворення.

Одним із засобів словотвору в арабській мові є метатеза (*qalb*) – взаємна перестановка місцями кореневих приголосних. Питома вага метатезних словоформ (*taqlīb*) в арабській мові значно вища ніж в інших семітських мовах (Майзель, 1983, с. 199-237). Декілька варіантів одного і того ж слова зустрічаємо в класичних автохтонних словниках, наприклад: *barka'a*, *ka'bara*, *karba'a*, *ba'kara* ‘ударити (мечем)’, *'amkus*, *'akmūs*, *ka'tmus*, *ka'sum*, *kas'um* ‘осел’ і т.д. Транспозицію кореневих дослідники фіксують, зокрема, в наступних випадках інверсії: *masaha/samaha*, *dakhala/khadala*, *fahasa/fasaha*, *qird/qidr*, *masa`/sama`*, *sa`aqa/saqa`a*, *washaba/wabasha* (Flayih, 2012, с. 349).

В давні часи чередування кореневих приголосних широко використовувалося в семантичних цілях. Використання чередування в семітських мовах було широко розповсюджено як всередині мови, так і у міжмовному розрізі. Порівняльною семітологією, при дослідженні семітського кореневого фонду, було встановлено, що міжмовне чередування зустрічалося частіше і було більш широким. За основу цього дослідження береться зіставлення коренів, які є тотожними по своєму значенню, але в яких коливаються окремі приголосні, що легко замінюють один одного, якщо є подібність звучання.

Класична арабська мова та різні діалекти арабської мови має безліч прикладів, що підтверджують прояв метатези. Це спонукало багатьох стародавніх арабських вчених дослідити це явище в своїх роботах, наприклад: Аль-Халіл (1980), Ібн Фаріс (1936), Ібн-Мас'уда (1038), Ібн Мансур (1987), Х. К. Баранов (2006).

Ці вчені знайшли велику кількість слів, що підлягали явищу метатези.

Арабські лінгвісти виділяють п'ять основних причин прояву метатеми у своїй мові, серед яких:

1. Багаторазове перешарування діалектів.
2. Деякі лексичні одиниці з'являлися для збагачення словникового запасу мови, особливо для поетичної необхідності.
3. Помилкове розуміння на ранньому усному етапі арабської мови різних племен.
4. Запозичення слів з інших мов.
5. Історичні фонетичні зміни мови.

Арабські та західні лінгвісти погоджуються щодо сутності та визначення метатеми у мові. Але, разом з тим, кожна група підходить до цього явища зі своєї точки зору. Західні мовознавці вважають, що метатема є фонологічним явищем, тоді як арабські філологи пов'язують це з морфологічними змінами. Вони підраховують, які скупчення літер найчастіше зустрічаються в арабській мові, щоб вирішити, який корінь є оригіналом, а який є його інверсією.

Піонер арабського словникарства аль-Халіл (1980) при впорядкуванні трактату «Кітаб ал-'Айн» поставив за завдання охопити весь лексичний склад арабської мови, а не якусь його певну частину (рідкісні словоформи, незвичайні моделі тощо). Найбільша проблема, з якою він при цьому зіткнувся, – потреба уникнути повторів коренів – з одного боку, і їх пропусків – з іншого. Тому із запровадженого ним фонетичного алфавіту він послідовно відбирав від двох до п'яти *харфів* (під ними він розумів як літери, так і фонеми), а далі в рамках однієї глави перебирав усі можливі комбінації з ними. Цю процедуру він так само називав *калбом*, а сам принцип аранжування його словника в західній лінгвоарабістиці отримав назву *пермутативного* (від *пермутация* – перестановка). Наступним, хто застосував *qalb* як метод аранжування словника «Джамхара», став Ібн Дурайд (837–932). Відтоді з різними модифікаціями такий принцип в арабській лексикографії застосовувався ще декілька століть.

Відповідно, крім притаманної арабської мови природній метатезі, паралельно виникає інша, штучна – свідомий прийом моделювання нових слів у лексикографічній практиці. Імовірно, Аль-Халіл застосував саме його через те, що звернув увагу на взаємну перестановку *харфів* у різних діалектних варіантах.

В рамках пояснення діалектними різновидами одного й того слова витлумачував метатезу Ібн ас-Сіккіт (802–858) у праці «Al-qalb wa-l-'ibdāl», об'єднавши її типологічно як метод словотвору з аллотезою, *'ibdāl* (Рибалкін, 1993, с. 66).

При визначенні джерела походження метатези арабські філологи з часом розробили низку критеріїв, аби з'ясувати, який корінь є вихідним, а який – його трансформацією. Наприклад ас-Сахаві (1428–1497) в граматичному коментарі «Шарх ал-Муфассал» зазначав: «Якщо літери міняються місцями, то від похідної форми, щоб не плутати її з оригінальною, не утворюється *масдар*. Він утворюється тільки від початкової форми і є свідченням її оригінальності» (Рыбалкин, 1990, с. 108).

1.2. Виникнення семітського кореня

Серед усіх мов світу семітські мови виділяються своєю триконсонатною основою слова. У. Уїтні (1875) писав: «Семітські мови є більш відокремленими, ніж будь-які інші в світі, навіть більш відокремленими, ніж китайська або американська, семітська мова відрізняється двома характерними особливостями: приголосними з трьох коренів і їх внутрішньої флексією за допомогою голосних. Це явище, яке ми не можемо спостерігати більше ні в якій мові» (с. 248).

Голосні звуки слугують для того, щоб дати кореню граматичну форму, а вже приголосні, щоб надати словам лексичного значення, це є поділ функцій між приголосними і голосними по семантичним і морфологічним ланкам, і роблять мовну сім'ю відмінною від усіх інших.

Корінь є основним носієм поняття в слові, його концептуальним ядром. Поняття, яке виражається коренем, носить абсолютний характер, тобто не виражає ніяких відносин до інших понять. Якщо відносини виражаються граматичними засобами, то поняття в їх незалежному, самодостатньому бутті виражаються коренем. Корінь є справжньою реальністю мови в тому сенсі, що живі носії останнього відчують корінь, усвідомлюють його, хоча і з різним ступенем виразності (Носк, 1985, С. 105-107).

Ставлення кореня до слова в мовах різної типології є різною. У так званих «аморфних» (або «кореневих») мовах, такі, як, наприклад, китайська, де корінь і однокореневе слово зазвичай збігаються, і навіть тоді, коли слово складене з двох або більше коренів, кожен корінь окремо відчутний і виступає з абсолютної виразністю. У мовах аглютинативного типу з чітко висловленою морфологією корінь, так само як і в «аморфних» мовах, не може змінюватися за своїм звучанням.

У флективних же мовах індоєвропейського типу корінь, як би прихований в слові, здебільшого являє собою щось плинне, непостійне, вічно змінююче, як перевертень, що змінює свою форму і звучання.

Здається, що чим більше ми віддаляємося від «аморфних» мов, в яких корінь виступає ще в повній формі (із збереженням всіх його приголосних і голосних), тим безформнішим він стає, і мінливість його елементів як приголосних, так і голосних - все більше і більше наростає: слово починає забирати у кореня його форму (Носк, 1985, С. 108).

Якщо ми візьмемо з індоєвропейських мов для прикладу такі слова, як укр. *писати*, нім. *schreiben* або фр. *ecrire*, нам буде складно відразу сказати, де в них є корінь. Але це не означає це, що у флективних мовах індоєвропейського типу корінь не є реальністю в згаданому вище сенсі.

Яким би способом не утворився трилітерний корінь в семітських мовах, одне здається безперечним: семітським типологічним нормативом він став саме з тих пір, як трилітерний корінь одержав абсолютну чисельну перевагу над коренями з іншою кількістю приголосних.

Ми вважаємо, що Е. Ренан, Г. Евальд і К. Броккельман не безпідставно вважали семітський корінь споконвіку трилітерним, і заперечення Н. В. Юшманова, що це «суперечить еволюційній теорії (все найскладніше з найпростішого)», дещо є не зовсім вірним. Розвиток мови важко вкласти в суху формулу «від найпростішого до найскладнішого», бо не будь-який старий якісний стан мови є простим, як і не будь-який новий якісний стан мови є складним; у разі процес спрощення граматичних форм щонайменше поширеніший, ніж процес їх ускладнення. Історія добре вивчених мов показує, що до багатьох сторін людської мови перехрещуються часто дві тенденції: одна — до розвитку від складного до простого, інша — до розвитку від простого до складного.

Достатньо послатися на «один із головних принципів порівняльного мовознавства: чим мова давніша, тим більше вона має форм. Зазвичай надалі розвитку відбувається спрощення багатьох старих форм, як скорочення їх. Якщо після відкриття асирійської мови, не залишилося жодних сумнівів у тому, що спочатку всі семітські мови мали відмінкові закінчення, то зникнення цих закінчень також не є розвитком «від найпростішого до найскладнішого», а скоріше навпаки, як би там не було, за нинішнім станом семітології – без порівняння з даними інших семітохамітських мов – можна лише здогадуватися щодо складу кореня в досемітському стані: наскільки можна проникнути в найдавніші пласти семітської мови (а перші її зразки сягають IV тисячоліття до н. е.), корінь ми застаємо в цих мовах вже трилітерним (Powell, 1985, с. 126).

Протягом письмово-історичного життя режим триконсонантизму кореня не тільки не посилювався, а навпаки, слабшав, що дає ще більше підстав вважати ранньосемітський фонд ближчим до ідеального триконсонантизму, ніж згодом, у пізніші епохи. Доказами цього можуть бути: а) «відкриття» триконсонантизму в івриті та арабській мові; б) зростання числа чотирьохлітерних коренів в арабській. Зупинимось на цих двох моментах. Семітські мови північно-західної групи рано втратили

вихідні напівголосні: семітологи пояснюють це тим, що ці мови мали в ранньому періоді свого розвитку наголос на передостанньому складі, чи через наголос або за якоюсь іншою причиною. Але в івриті, наприклад, зібралася велика кількість двокореневих і деяка однокореневих слів, що поряд з чотирьокореневими і навіть п'ятикореневими словами створювало в середні віки враження, що у цій мові корені споконвічно є різноскладовим. Лінгвістам довелося докласти чимало зусиль, щоб довести, що в давньоєврейській та арабській мовах (де, як і в інших семітських мовах, більшість коренів — трикореневі) триконсонантизм був більш давнім станом (Powell, 1985, с. 131).

Триконсонантизм, що остаточно склався вже на семітському ґрунті, довгий час існував як тенденція. Такі тенденції зазвичай не «доходять до фінішу», бо внутрішні закони розвитку мови періодично висувають нові тенденції і на місці, де обривається одна незакінчена тенденція, починається інша, якій також судилося обірватися десь і залишитися незакінченою, і т.д.

Консонантизм семітських мов свідчить про те, що він зазнав ще до дописемного періоду значного спрощення. Цей процес спрощення торкнувся різних семітських мов різною мірою. У класичній арабській мові 28 приголосних фонем, у той час як в аккадській можна пояснити оточенням несемітських мов Месопотамії, в результаті якого аккадська втратила майже всі свої задньомовні та гортанні. Процес відмирання найважчих для артикуляції звуків, тобто загальний процес спрощення звукової системи, мабуть, значно прискорився з епохи неоліту. Однією з головних причин цього стало, мабуть, збільшення кількості населення, пов'язане з удосконаленням знарядь праці, а отже, і зростання самої потреби у мовленні (Johnstone, 1967, с. 106).

Семітські мови мали раніше більшу кількість приголосних, ніж те, що дійшло до нас, навряд чи може викликати сумнів. Так, в аккадському система відмінювання дієслів з двома кореневими приголосними зрозуміла лише з урахуванням зниклих приголосних, що є у відповідних дієсловах інших

семітських мов, наявність більшого, ніж зараз відомо, числа приголосних у давньоєврейському доводиться транскрипцією власних імен і навіть у післяісламському «класичному» арабському Сібавайхи, що дав найбільш систематичний опис сучасної йому арабської мови VIII ст., нараховував на один приголосний більше, ніж зараз (Грязнова, 2002, С. 38-39).

Ми вже не говоримо про те, що відомі нам сучасні діалекти арабської мають менше приголосних фонем, ніж «класична» арабська, що склалася ще в доісламський період і згодом штучно консервувалась як мова Корану, тоді як діалекти розвивалися вільно і могли реалізувати іманентні тенденції своєї звукової системи (Блинова, 1975, с. 74).

Дійсно, в процесі розвитку семітського консонантизму окремі мови могли не тільки втрачати старі приголосні, а й набувати деяких нових (особливо з-поміж передньомовних, що відрізняються, як це має місце в арабській) але перше, безсумнівно, було правилом, а друге, якщо й мало місце, то скоріше як виняток.

Незважаючи на значну спрощеність, з якою семітський консонантизм дійшов до нас, він є ще досить складною картиною, і відновлення найдавнішої системи фонем у семітських мовах наштовхується на значні труднощі, які виникають головним чином з того, що більшість цих мов відомі нам лише за письмовими пам'ятками, що пережили розмовну мову, і вимова багатьох приголосних фонем може бути встановлена лише приблизно. При недосконалості системи письма у давніх семітів, як і в усіх давніх народів, багато фонем могли зовсім не мати графічних знаків для свого позначення. Спочатку різні фонемні згодом пройшли через спрощення артикуляції, збіглися у своїй вимові, і хоча сама відмінність знаків, що згодом однаково вимовлялися, дозволяє здогадуватися про те, що кожному з таких знаків відповідає колись окрема фонема, сама відмінність цих фонем вже невловима.

Триконсонантний тип кореня, що утворився в результаті довгого динамічного мовотворчого процесу, так міцно увійшов у суспільну

свідомість, що подальші набуття системи семітських мов в цілому відбувалися з неминучою адаптацією всіх новоутворень до певних стандартів, функціонально пов'язаних саме з цим типом кореня. Така обставина не могла не позначитися стабілізуючим чином формальному боці семітських мов. Хоч би як розвивалося суспільство, семітський корінь зберігав свою форму протягом тисячоліть. Одна громадська формація приходила зміню інший, розвивало громадську свідомість, слова переосмислювалися, переозначалися, наповнювалися все новим і новим змістом, але форма коренів збереглася зі старої форми. Якщо порівняти найстаріші тексти з найновішими, відокремленими від старих проміжком щонайменше у 15 століть, можна побачити, що стиль характеризується відмінностями, які нітрохи не зачіпають саму суть мови. Така консервативність кореня зберегла семітські мови від втрати оригінальності своєї типології. У семітських мовах є значна кількість єгипетських, еламських, шумерських, хурритських, перських та інших слів, що дуже рано проникли в мовний інвентар семітомовних народів і абсолютно асимілювалися в ньому завдяки зазначеному вище прийому.

Змішання з граматичними нашаруваннями лише ускладнює корінь, але аж ніяк не робить його ірреальним елементом мови – так само як срібло, яке на відміну від золота, що зустрічається в природі в чистому вигляді, воно зустрічається лише в суміші з іншими речовинами, не стаючи від цього менш реальним елементом природи.

Але молоді граматисти, що не приділяли достатньо уваги генетичним питанням і базували всі свої побудови на матеріалі майже виключно індоєвропейських мов, де корінь прихований в оформленому слові вже на найдавнішій ступені їх розвитку, оголосили корінь абстракцією.

Граматисти стверджували, що корінь є лише «голими абстракціями або допоміжними конструкціями для наукового користування» (Майзель, 1983, с. 44).

На заміну молодим граматистам пришла «соціологічна школа» зі своїм

основоположником Ф. де Сосюра (1933) і реабілітувала корінь, проголосивши, що «для свідомості мовців корінь являє собою реальність» (с. 171).

Дійсно, корінь є реальністю не тільки в «аморфних» і аглютинативних мовах, а й у флективних індоєвропейського типу, хоча в останніх він виступає з набагато меншою виразністю. Зміна окремих звуків кореня в цих мовах завдяки чергуванню, яке для кожного даного етапу розвитку мови є цілком визначеним і також усвідомлюється мовцями, не перетворює корінь в абстракцію.

В. Томсен (1938) абсолютно точно зазначав: «Римлянином звуковий комплекс *Scrib*, само собою зрозуміло, сприймався як носій значення «писати», іншими словами, корінь *scrib* був для мовців на латинській мові реальністю (с. 94).

Якщо підходити до питання генетично і кваліфікувати корінь як слово, що не ускладнене ще морфологічними показниками (ми виходимо з припущення, що афікси розвивалися із службових слів аморфних мов), тоді таке слово без голосних було б неможливим. Доводиться припускати, що такі корені слова були абсолютно позбавлені голосних.

Швидше за все, це були надзвичайно короткі, слабо диференційовані голосні, позбавлені самостійної якості, але достатні для швидкого виявлення кореневих приголосних.

Саме такі голосні збереглися як редуковані голосні після другого кореневого в так званому імперфекті у всіх арабських діалектах. На цьому етапі розвитку корінь в семітських мовах, ймовірно, мало чим відрізнявся від кореня в індоєвропейських. Диференціація почалася на якомусь більш пізньому етапі розвитку цих мов - двійників по флективності свого ладу.

Для кращого розуміння такої диференціації необхідно знати що, по-перше, корінь взагалі може підтримуватися в свідомості мовців як носій певного поняття лише в тому випадку, якщо він має якусь певну модель (або ж якщо його ставлення до слова виявляється спеціальним, по-друге, що

більш «твердим» елементом кореня є приголосні, які, на думку В. Гезеніуса, складають навіть «справжню сутність і склад мов» (Майзель, 1983, с. 89).

Одним із шляхів диференціації був триконсонантизм кореня: нормованість числа приголосних елементів кореня сама по собі достатня для конституювання потрібної моделі.

У семітських мовах, де таке положення встановилося дуже рано, звичка живих носіїв мови асоціювати лексичне значення слова з коренем саме з трьох приголосних створила такі міцні рефлекси щодо кореня, що вони більше не потребували ніяких інших виявлень. Для підтримки в свідомості семітомовного колективу цієї моделі не було потрібно навіть і тих голосних, які супроводжували корінь, коли він був ще самостійним словом. Девокалізація семітського кореня стала можливою завдяки його триконсонантності. Інша справа в індоєвропейських мовах, де розвиток кореня не пішла по шляху нормування кількості приголосних.

У цих мовах консонантний корінь, який не міг бути моделлю внаслідок ненормованої кількості своїх приголосних, з самого початку мав потребу в голосних. Модель не реалізувалася б, якщо корінь міг би альтернативно містити голосні, або обходитися без них. Логіка розвитку моделі кореня у Фузії будувалася за принципом «або - або»: або корінь містить голосні - і тоді визначеність його кількості немає ніякого значення, або ж він обходиться без голосних - і тоді число приголосних має бути суворо визначеним (Майзель, 1983, с. 90).

Розглянемо для прикладу три різних санскритських кореня: *tap*, що означає «горіти», *tip*, що означає «поливати», і *tup*, що означає «вбивати». Ці корені, що складаються з двох приголосних і з одним голосним в середині, відповідають певній моделі. Природно, що такі корені не могли б існувати без голосного, який один тільки диференціює їх: поєднання приголосних *tp* було б найчистішим ієрогліфом, «голою абстракцією», воно не збігалось б за своїм звучанням ні з яким реальним словом, як і не викликало б жодного уявлення про слово з яким-небудь певним значенням.

Точно так само ми не могли б сказати, який спільний корінь у таких слів в слов'янських мовах, як, наприклад, *сон* в українській, *sen* в польській і *сан* в сербській. Нам довелося б сказати, що цей корінь складається з свистячого приголосного *s*, за яким слідує якийсь голосний, і замикається назальним звуком *n*. Без голосного ми не будемо знати, як вимовляти цей звуковий комплекс, так само як не знатимемо, носієм якого поняття він є, бо *сн* може лежати в основі кореня не тільки слова *сон*, а й *син*, і *сан* і т. д. (Майзель, 1983, с. 92).

Як видно з цих прикладів, ні звуковий комплекс *tr* в одній і тій самій мові, ні звуковий комплекс *сн* в родинних мовах не утворюють потрібної кореневої моделі: ні перший з них не є носієм дієслівного поняття, ні другий-іменним поняттям.

Комплекс з трьох приголосних, скажімо, *lbn* в німецькому. Не достатньо додавання до комплексу з двох приголосних третього приголосного, щоб отримати корінь як носій певного (дієслівного) поняття, враховуючи, що в німецькому інфінітив містить саме цей приголосний *n*. І цей комплекс з трьох приголосних не дає ніякого певного поняття, тому що, поки він залишається без голосних - він може з однаковим успіхом розшифруватися і як *loben* «хвалити», і як *leben* «жити», і як *laben* «підкріплювати, освіжати», і як *lieben* «кохати». Своє семантичне значення всі ці слова з трьох приголосних отримують лише завдяки голосним.

Отже, в індоєвропейських мовах тільки девокалізований корінь може розглядатися як «гола абстракція».

Зовсім іншу картину маємо ми в семітських мовах. У цих мовах поєднання трьох приголосних саме по собі дає кореневу модель, яка змушує припускати корінь у будь-якому звуковому комплексі з трьох приголосних. Якщо ще з фонетичної точки зору такий корінь і можна було б розглядати як якусь абстракцію (тому що без голосних його навіть неможливо вимовити), то з точки зору семантичної він виділяється в свідомості семітомовного колективу як носій певного поняття: він є ідеологемою (Виноградов, 1963, с.

37).

Дійсно, якщо ми візьмемо той же корінь *Ibn*, то, наприклад, для арабської мови це буде корінь *Ibn* як носій поняття «чогось пов'язаного з молоком». Для таких мов корінь не може бути абстракцією: відповідаючи абстрактної кореневої моделі (Майзель, 1983, с. 51).

Корінь в семітських мовах такий же є «голою абстракцією», як і в індоєвропейських мовах (він таким є, як ми бачили, лише в девокалізованному вигляді).

Якщо ми розглянемо корінь в мовах різної типології, тоді побачимо, що семітський корінь займає як би проміжне положення між коренем в «аморфних» і коренем у флективних індоєвропейських мовах. З першим його ріднить смислова репрезентативність, з другим неспівпадіння з реальними словами в сенсі звучання. Крім того, маючи просту форму реального слова, ще не ускладнено префіксами і суфіксами, семітських корінь вже не полісемантичний, як корінь в «аморфних», але і неасемантичний, як корінь без голосних в індоєвропейських мовах. Корінь в семітських мовах відрізняється і від кореня в аглютинативних мовах: якщо в останніх розподіл на іменні і дієслівні корені зайшло порівняно далеко, тоді в семітських мовах ідея номінальності і вербальності кореня знаходиться зазвичай в дифузному стані і виявляється лише морфологічними засобами.

Семітський корінь слова - як би ембріон, з якого може утворитися за допомогою голосних і іменник, і прикметник, і дієслово, і прислівник. Наприклад, арабський корінь *atd*, що виражає поняття «похвала», може бути вихідною базою для слів зі значенням «похвала», «похвальний», «похвалити» і «похвально». Для араба реальні слова *hamd-un* «похвала», *hamid-un* «похвальний» і *hamada* «він похвалив» дають апперцепцію кореня з такою ж легкістю, який корінь *hmd* дає ясність значень «похвала», «похвальний» і «він похвалив». Кваліфікація семітського кореня семітологами пояснюється, зокрема, і тим, що вони підходили до цього питання як філологи, а не лінгвісти, тобто досліджували семітські мови як писемні пам'ятки, у відриві

від живого мовного спілкування. При такому підході легко вважати семітський корінь фікцією (Flayih, 2012, с. 13).

Для живого представника семітомовні корені не є шифром, що виражений в звуках або письмових знаках поняття, хоча і більш широке, ніж його різновид, виражена «реальним словом». Смыслова його сигналізація не менш певна, ніж, скажімо, в українського інфінітива, що вживається в якості імперативу, який вимагає точності. І лише пасивне в цьому сенсі ставлення семітолога-філолога до свого мовного матеріалу як матеріалу мертвого, письмового та чужої мови, могло породити думку про тотожність природи семітського і індоєвропейського кореня як абстракції.

Непрямим показником реальності семітського кореня для семітомовного колективу є те, що семітське письмо, за винятком аккадської мови, було консонантним. При діалектному поділі окремих семітських мов такий підхід забезпечував розуміння його для більш широкого колективу.

Незважаючи на діалектні відмінності між, наприклад, фінікійською, староеврейською і іншими, писемні пам'ятки на будь-якому з цих діалектів могли бути зрозумілі представникам двох інших діалектів тільки завдяки спільним кореням (хоча дійсні слова від цих загальних коренів і могли звучати по-різному).

Моавитський цар Меша, що відобразив на стелі (близько 842 р. до н.е.) перемогу бога Камоша над богом Ягве, або фінікійський цар Ешмуназар, напис на саркофазі якого заклинала не оскверняти кам'яної гробниці царя (Майзель, 1983, с. 118), були зацікавлені в тому, щоб зміст напису був зрозумілим для більшої кількості читачів. Навряд чи ті, хто винайшов цей лист, а також ті, хто його поступово вдосконалював, просто не дійшли ще до позначення голосних, тому що, якщо, наприклад, від ієрогліфічного письма до клинописного потрібен стрибок, то від монофонемного, що складається з одних приголосних, до монофонемного, що має і голосні, ніякого стрибка не потрібно. Можливим підтвердженням сказаному є порівняно недавно відкрите угаритське письмо Рас-Шамра (Montgomery, 1935, с. 13), що мало і

голосні літери, очевидно з тієї ж причини, що з огляду на відірваності угаритського культурного осередку від інших компактних семітомовних вогнищ культури, читацьке коло було дуже обмеженим.

Навіть, цього алфавіту, що перестав існувати не пізніше XIII ст. до н. е. (Obermann, 1938, С. 6-7), говорить за те, що вже в той давній період ідея вокалізації алфавіту була чужа принаймні ханаанейским переписувачам. Що стосується аккадського клинопису, то він не був створений месопотамськими семітами, а запозичений ними від шумерів і мала вже на той час досить широке поширення (Майзель, 1983, с. 121).

Триконсонантизм семітського кореня носить такий нормативний характер, що семітолог, який займається розшифровкою якої-небудь нової епіграфічної знахідки в мові знає, що розшифрує корінь і майже завжди результат повинен показати три приголосних.

Центр тяжкості анатомії семітських мов, таким чином, лежить в будові їх кореня, удаваного необумовлені самим розвитком мов. Подібним чином корінь справляє враження такої штучності, що Д. Стюарт, який стверджував, що санскрит був штучною мовою, придуманою брамініями для містифікації вчених Заходу (Saussure, 1977, с. 150), мав би, мабуть, більшу підставу стверджувати це відносно, що у будь-якої семітської мови, є сакраментальним тріконсонантизмом кореня.

Слід зазначити, що деякі дослідники, приписують семітським мовам і інші, крім триконсонантизма, відмінні риси на зразок того, що ці мови містять багато гортанних, свистячих і емпфатичних звуків, мають три відмінки, мають тільки два часи, два роди і т. д. Але такі ознаки зовсім не є винятковими для мов якогось певного типу (Майзель, 1983, с. 146)

Наприклад, емпфатичні звуки зустрічаються не тільки в семітських мовах. Складання кореневих елементів дуже рідко практикуються і в багатьох інших мовах, а в деяких заборона на нього є ще суворішою, ніж в семітських і т. д. (Сепир, 1934, с. 51).

Підставою ще можна було б вважати відмінною рисою семітських мов

– особливі форми дієслова, іменовані у арабістів «породами» (Юшманов, 1928, с. 23), але, по-перше, окремі з цих дієслівних форм є в несемітських мовах, а по-друге, самі «породи» склалися на базі триконсонантизму кореня і є, отже, вторинними, а не первинними ознаками цих мов.

Фундаментальна ознака типології семітських мов - є ознакою, що пронизує наскрізь цю сім'ю мов незалежно від того, чи розглядається вона в синхронічному чи діяхронічному розрізі, є, таким чином, лише триконсонантизм кореня.

У світлі сказаного вище можна розцінювати це інакше, як, наприклад, парадокс, наступне висловлювання Ф. де Соссюр: «Що стосується ознак семітського кола мов, то «закон» трьох приголосних не такий вже характерний для цієї сім'ї» (Соссюр, 1933, С. 206-207).

1.3. Перестановка звуків в межах одного слова

Перестановка кореневих звуків в слові - явище дуже поширене, але в різних мовах воно проявляється по різному. Це явище спостерігається синхронічно і діяхронічно в межах однієї і тієї ж мови, але частіше ми можемо відслідкувати перестановку при порівнянні споріднених мов.

Досить часто вона зустрічається в мовах первісних народів. Велика кількість слів з перестановкою ми можемо знайти в португальській єгипетській, коптській, а також в інших мовах (Майзель, 1983, с. 112). Дослідник П. А. Бузук (1924) писав: «Одним з видів заміни слів є також перестановка: *тарелка* замість *талерка*, *курчав* з *кучеряв*, *ладонь* з *долонь* і ін. Дуже багато прикладів перестановки можна знайти в українській мові: *суворий*, *гамазея*, *капість*, *відмедь*, *калавур*, замість *суровий*, *магазея*, *пакость*, *медвідь*, *караул*. Потім в словенській: *gomila*, *potor* замість *mogila*, *toror*. В результаті тієї ж перестановки утворилося сербське *намастир*, російське *крапива* (*кропива*) з більш давнього *коприва*, порівняно з укр. і ст. слав. *коприва*; іншого роду метатезою в тому ж слові знаходимо в польській

pokrsywa... » (с. 67).

До цих пір в дослідженнях загального мовознавства відзначалися лише перестановки, які не відображалися на сенсі слів, наприклад з французької *cgocodile* і італійської *coccodrillo* «крокодил».

Так як абсолютна більшість перестановок супроводжувалося зміною сенсу слів, воно було не поміченим явищем, таким чином, це явище, залишилося поза увагою мовознавства.

На наш погляд, пояснення генезису перестановки як масового явища в мові слід шукати там, де і пояснення генезису чергування, в мовній специфіці періоду примітивних суспільних відносин, причому генезис перестановки доводиться на кілька більш пізній відрізок цього періоду, коли процес племінного ділення зайшов порівняно далеко вперед.

Якщо чергування ми пояснювали в основному як результат проникнення слів з одних родинних діалектів в інші, носії яких ще не втратили здатності розуміти один одного або принаймні відчувати загальну етимологію слів, взаємно проникали в їх діалекти, то перестановку ми пояснюємо в основному як результат проникнення слів в діалекти, носії яких належать до колективів, що говорять на неспоріднених діалектах або ж на родинних (загальних за походженням), але взаєморозуміння між якими вже втрачено. Завдяки екзогамії, а також військовим походам, розвиваючим в міру розвитку суспільних відносин рабства, торгівлі і т. п. в кожен діалект проникало все більше і більше іншомовних слів, які були не тільки незрозумілими для даного колективу, але і йшли врозріз з почуттям форми і артикуляційними звичками останнього.

Перестановка носить не індивідуальний характер з подальшим поширенням її невідомими шляхами, а масовий. Російське народне *булгахтер* (замість літературного *бухгалтер* – з німецького *Buchhalter*) є помилкою не окремих осіб, а цілого колективу, оскільки комбінація *xg* уникається в російській мові. З тієї ж причини перське слово *pārhis* (дієта) дало в турецьку мову слово *pehriz*; турецьке *bulgur* (крупа) та дало арабській мові *burgul*;

проникло з перської в арабську слово *zangabil* (імбир) вимовляється в ряді арабських діалектів як *ganzabil*; перського ж походження арабське літературне *kahraba* (електрика) дало в тріполітанському діалекті арабської мови *karhaba* в значенні (автомобіль) англійське слово *pencil* (олівець) дало в хадрамутському діалекті арабської мови *bilsin*: кількість таких прикладів невичерпне (Майзель, 1985, с. 98).

Нам здається, що явище перестановки в мовах з більш-менш стабілізованою артикуляційною базою і не може бути пояснено до тих пір, поки виходять з передумови, що перестановці піддається своє слово. Якби це було так, то вихідне слово і його деривати з переставленими звуками повинні були б існувати в одній й тій самій мові або діалекті масово і синхронно. А між тим в переважній більшості випадків перестановки виступають синхронно лише в різних мовах або діалектах, а якщо в одній й тій самій мові або діалекті, тоді діахронічно.

Перестановка відбувається при доместикації іншомовного слова, до якого комбінації звуків даний мовний колектив не звик. Таким чином, вона є результатом несвідомого прагнення всієї спільноти пристосувати іншомовне слово, фонетичний вигляд якого не звичайний для вимови до власних нормам артикуляції.

Перестановка виникла на стику різних мов або діалектів, коли слово, звичайне за своїм вимовою для даного колективу, могло проникнути в мову іншого колективу, де воно за своєю вимовою незвично, лише після певної фонетичної зміни. Ед. Сепір (1934) писав: «Запозичення чужорідних слів завжди пов'язане з їх фонетичною модифікацією. В них повинні зустрічатися такі звуки або особливості акцентуації, які не підходять під фонетичні норми запозиченої мови, і які тому піддаються змінам, щоб звести до можливого мінімуму насильство над цими нормами» (с. 155).

Саме іншомовним походженням слова, звуки якого переставилися, пояснюється той факт, що «на тій стороні», в іншій мові або діалекті залишилися двійники великої кількості слів, які зазнали процес перестановки

«на цій стороні», в даній мові або діалекті.

Іншомовне слово легше піддається звуковим змінам ще й тому, що воно позбавлене такого засобу захисту, як етимологічне відчуття, яке діє лише щодо «своїх» слів. Асколі писав: «Ми вважаємо, що етимологічна очевидність, лежить в області лексики або граматики, може в певних межах слугувати засобом захисту проти вторгнення звукових змін» (Майзель, 1983, с. 113).

Перестановка найчастіше виникає при безперервному контакті різних мов і діалектів, поширенні «культурної» мови за рахунок діалектів, а також і при спорадчному запозиченні іншомовних слів. Історично і географічно часто нелегко, а іноді і неможливо буває простежити різні шляхи проникнення з мови в мову слів з перестановками, тим більше що одні й ті ж слова можуть змінюватися до невпізнання внаслідок ускладнення перестановок чергуваннями.

Говорячи про перестановку, слід зупинитися на спробі Н. В. Юшманова (1928) відкрити «класові показники» (тобто показники «класів», за якими відбувається узгодження слів у складі пропозиції) в семітських мовах, які можуть пролити світло ще на один фактор, який породжував перестановку на дуже ранніх етапах розвитку цих мов. Справа в тому, що, як це видно з мов, де «класові показники» ще збереглися, останні, не будучи органічною частиною кореня, можуть стояти по відношенню до кореня, як препозитивно, так і постпозитивно (с. 32).

Оскільки ці показники були властиві багатьом мовам на ранніх етапах їх розвитку, перестановка може бути пояснена як ще не зовсім заглухлий відгомін того часу, коли ці показники ще існували і вільно переміщувалися в словах. Так як мовні звички взагалі тримаються дуже довго, могла зберегтися і звичка до перестановок окремих звуків в слові навіть після того, як «класові показники» перестали відчуватися як такі (с. 34).

Можна вважати, що так звана складова перестановка, яка спостерігається в мовах банту, де «класові показники» ще існують, за своїм

походженням має звичку пересувати ці самі «класові показники». Наприклад в мові суахілі, що належить до групи банту, поняття «стіл» - *meza i zame*, «коза» - словами *mbuzi i zimbu*, «ящик» - *bweta i tabwe*, «верблюди» - *nyamiga i yangami*, «жінки» - *mwanamuke i ketwanamu* (Steer, 1885, с. 31). Тут перестановка викликана виключно перерозподілом «класових показників».

М. В. Юшманов (1928) писав про «класові показники» в семітських мовах: «Корені з переважанням іменного значення нерідко закінчуються на приголосний, загальну цілу групу співвідносяться предметів. При великому накопиченні фактів стає зрозуміло, що вказане явище не проста випадковість і що приголосний, який поєднує корені однорідного значення, може бути розпізнаний як пережиток давніх епох, коли семітські мови подібно з багатьма африканськими мав систему іменних класів. Відповідно до сучасних лінгвістичних поглядів, класи передують родам, тобто на місці спрацьованих і стертих іменних класів з'являються граматичні роди, що представляють абстракцію від колишніх конкретних класів, а тому і менш чисельні (в семітських мовах тільки два роди - чоловічий і жіночий, а класи в африканських мовах нараховують десятками)». Всі приголосні семітського звукового запасу можуть зустрічатися в кінці кореня, але не всі вони можуть бути класовими показниками. Не беруся стверджувати, що я відкрив і описав всі класи, які збереглися пережитково в семітському корені слова, але я зробив те, що міг...» (С. 72-73).

Питання «класових показників» як пережиткового явища в семітських мовах піднято М. В. Юшмановим вперше в семітології і всіляко заслуговує на увагу і в майбутньому дослідженні. Незрозуміло лише, чому М. В. Юшманов, який вважав нарощений приголосний можливим в будь-якому місці кореня, ставив його в даному випадку тільки на третє місце. Як би там не було, висунуте М. В. Юшмановим питання «класових показників» в семітських і хамітських коренях, представляє інтерес не тільки з точки зору семіто-хамітських мовних зв'язків, але і з точки зору походження перестановки в цих мовах.

Можна вважати, що в ту далеку епоху, діяли чинники племінної спільності, де артикуляційні норми були ще хиткими, перестановка була більш поширеним явищем, ніж в більш пізні часи, коли вже з'явилася писемність і літературні форми стали впливати на мову стабілізуючим чином. Ось чому, в мовах сучасних «первісних» народів перестановка спостерігалася набагато частіше, ніж в мовах культурних народів, де вона власне збереглася лише як рудимент.

Набагато частіше вона спостерігається і в діалектах, ніж у державних літературних мовах. Європейські етнографи та лінгвісти, які спостерігали перестановку в сучасних «первісних» мовах або в древніх мовах, пояснювали її тим, що говорять на таких мовах «дуже необережно у вимовах» або «надають дуже мало значення способу вимови слів». Причини, як ми бачили вище, лежать набагато глибше.

1.4. Алотеза у порівнянні з метатезою

Використання чергування приголосних кореня в семантичних цілях ми називаємо алотезою. Це явище є досить поширеним і його можна сплутати з метатезою, тому важливо приділити особливу увагу у дослідженні й явища алотези.

Алотеза – це коли нове слово відділяється від старого завдяки фонетичним змінам і починає застосовуватися для нового поняття, що відповідає суспільної потреби в ньому.

Нове поняття слова, яке стало широко використовуватися у мові, зазвичай викликає асоціацію поняття про схоже слово, що вже має свою назву, внаслідок чого назва нового предмета при самому своєму виникненні часто виявляється просто перенесеним зі старого значення (Майзель, 1983, с. 126).

Оскільки новий предмет відрізняється від старого своєю формою, походженням, призначенням і т.д., одну і ту ж назву для різних предметів

може створювати змішання понять, оскільки і суспільну свідомість треба відрізнити чимось, а назву нового предмета від старого.

З комунікативної функції мови, як її основної функції, постійно з'являється тенденція мати для кожного окремого поняття своє слово, це робить зайву парафразу з боку мовця, що усуває додаткові запитання з боку слухача і робить текст зрозумілим незалежно від контексту.

Така тенденція є розповсюдженою для усіх мов, що за словами Бреая полягає в тому, щоб висловлювати свою думку з мінімальними витратами, тобто найменшим трудом. *Вихор, буря, ураган, шквал, тайфун і т.д.* – різноманітні назви вітру як руху потоку повітря, також як *дощ, джерело, струмок, річка, озеро, роса, пар, лід, сніг, сльоза* можна розглядати як назви різних видів та станів води (Майзель, 1983, с. 127). Важко уявити собі, щоб якийсь із цих слів не було в якійсь розвиненій мові і замінювалося словом «вітер» або словом «вода» з відповідними визначеннями.

З європейських авторів першим, хто звернув увагу на явище, яке ми називаємо алотезою був Я. Грімм, який у своєму словнику («Deutsches Wörterbuch», 1854-1861) давав часто цілу «етимологічну мережу» слів, які були одержані від цього основного слова шляхом зміни свого звукового складу, наприклад: *klappen, klippen, klopfen, klaffen; klimpern, klampfern; klateren, kloteren, klitteren; klatzen, klacken і т.д.* (Майзель, 1983, с. 129).

На жаль, Я. Грімм обмежувався здебільшого прикладами з області звуконаслідувальних слів. Г. фон дер Габелентц пов'язував це явище зі «звукосимволічним відчуттям» і наводив приклади з німецького і різних неєвропейських мов, наприклад, в малайській мові: *bonkog* «горб», *benkog* «зогнутий, кривий», *benkag, bunkug* «пухлина», *benkil* «опухший», *bunkul* «шишкуватий наріст на дереві», *bonjol* «пухнути, здуватися», *benjol* «шишка», *bantal* «подушка», *bentol* «шишка», *bintul* «пухир, міхур», *bintil* «бородавка» і т.д.

До цієї ж категорії явищ відносяться і такі пари слів в українській мові, як *стовп і стовп, араб і арап, плювати і блювати, бризкати і бризкати,*

горло і жерло, волосся і ворс, паска (свято) і *паска* (страва, яке вживається в це свято), *проект і прожект* (з чергуванням корінних приголосних) або *індієць і індіанець*. Велика кількість слів, що виникли шляхом подібної алотези, зустрічається в різних мовах.

Незважаючи, однак, на поширення описаного явища в дуже багатьох мовах, воно не отримало в мовознавстві ні назви, ні обґрунтування. А. Делакура писав, що такі слова змінюються незалежно від змісту або граматичної ролі. Він розглядав мову як фізичне явище, а не соціальне, суспільна необхідність якого є модифікувати старе звучання слова на нове його значення.

Характерно, що в той час як явище чергування в споріднених мовах (так звані «звукові відповідності») описувалося компаративістами докладно і ретельно, що цілком впливало з перебільшеного значення фонетики, явище аллотези виявилось в загальному і цілому поза увагою мовознавства.

Більш того, інтерес до алотези, спорадичних випадків якої лінгвісти не могли не помічати в різних мовах, не тільки не зростав з розвитком мовознавства, але, навпаки, слабшав. І це цілком закономірно, бо якщо в першій половині минулого століття мова і мислення розглядалися ще в якійсь взаємодії, то пізніше мова все більше і більше стала розглядатися поза зв'язком з мисленням. Так, В. Гумбольдт (1767-1835), один з видатних умів писав: «Внутрішня зміна завжди є, навіть якщо ми це і не відчуваємо» (Грязнова, 2002, с. 16).

Незважаючи на досить туманне формулювання, В. Гумбольдт відчував символічний характер зміни звуків.

Думка лінгвістів різнилася навколо цього питання, і все більше і більше шукали якогось підходу до визначення цього явища.

Не помітив аллотези як фактора мовного розвитку і один з основоположників семасиології М. Бреаль писав він: «Ми знаємо ще дуже мало про те, як створювалася мова, але дух диференціації є його справжнім організатором і деміургом» (Buckley, 2011, с. 36). І ще: «Є певна

витонченість, до якого народ далеко є нечутливий і яке полягає в диференціації слів, що звучать майже однаково» (Buckley, 2011, с. 33). З наведених ним у подальшому прикладів видно, що він не розрізняв того, що ми називаємо алотезою, і семантичною диференціацією синонімів (тобто слів від різних, генетично не зв'язаних коренів).

М. Бреаль приводить також приклади різного правопису слів для розрізнення сенсу, але не приводить прикладів різного вимови слів (тобто алотези). Він писав: «Чим ближче слова один до одного за формою, тим більше вони спонукають до диференціації» (Майзель, 1983, с. 134).

Цими словами він наче впритул підійшов до алотези, але, так і не дійшовши до неї, поспішив звернутися в область естетичної орфоєпії та схоластичної орфографії. Разом з тим свій «закон диференціації» цей автор однаково поширював як на семантику, так і на морфологію, і цим самим більше віддалявся від того, що ми називаємо алотезою.

До речі, використання фонетичних варіацій для морфологічних цілей звернуло на себе увагу лінгвістів ще в минулому столітті, але майже виключно в області голосних. Що стосується приголосних, то вони в цьому відношенні залучали менше уваги. Уже в нашому столітті Ед. Сепір вказував на те, що англійська мова має спосіб розрізнення імен від дієслів шляхом приглушення кінцевого *wreaih* «вінок», але *to wreath* «сплітати вінок»; *house* «будинок», але *to house* «давати притулок» і т. д. (Сепір, 1934, с. 58). Ця проблема, однак, залишилася без серйозного вивчення.

Якщо неухвага до алотези з боку індоєвропейців можна пояснити тим, що вона порівняно сильно замаскована в індоєвропейських мовах, то неухвага до неї семітологів є досить дивною, тому що в семітських мовах алотеза лежить, так би мовити, на поверхні і залишилася непоміченою лише тому, що семітологи занадто намагалися копіювати методи дослідження індоєвропейців.

Алотеза відігравала важливу роль в процесі ослаблення первісного полесемантизму і продовжує залишатися засобом диференціації синонімів.

Первісна людина швидше спільна між подібними предметами і явищами, ніж приватні і субтильні відмінності між ними. А це давало велике поширення метафорі. Остання, в свою чергу, породжувала полісемантизм.

Такі засоби виявлялися в різних мовах по різному, оскільки кожній мові доводилося відштовхуватися від вже наявного. І якщо, наприклад, в китайській головним таким засобом була тональність і так звані «біноми», то в семітських мовах одним з таких головних засобів була алотеза.

Що стосується ролі алотези в диференціації синонімів, то ця роль дуже багато важить у випадках, коли синоніму необхідно надати новий відтінок. Так, А. Сейс (1877), кажучи про синоніми, писав: «Два якихось слова можуть спочатку вживатися в мові абсолютно в одному і тому ж значенні, але з плином часу одному з цих слів починає надаватися якийсь новий смисловий відтінок, слова починають по-різному вимовлятися, і мова отримує, таким чином, нове збагачення» (с. 89).

У мові завжди є слова одного і того ж кореня, що звучать вже по-різному, але не стали ще алотезою: такі слова стоять на різних щаблях переходу від простого (несемантичного) чергування до алотези. Велика кількість таких парних слів залишається семантично невикористаними, так як алотеза, як спосіб номінації, в нових мовах вже давно поступилася своїм місцем морфології через афіксацію.

Такі слова, як *мотика* і *Мотика* в російській, або *sandal* і *santal* «санталове дерево», в перській навряд чи вже будуть семантично розрізнені через алотезу слова, оскільки кожна з цих мов виробила інші способи номінації. У цьому сенсі такі пари, як, наприклад, *cousse* - *cosse* «стручок», *bile* - *fiel'* «жовч», і т. д.

Більш продуктивним різновидом використання алотези в живих мовах слід вважати випадок, коли якесь слово, запозичене однією мовою з іншої, починає поступово двояко проводитися або двічі запозичується в різні періоди (і відповідно в різних формах), і у мови-реципієнта виходить не одне, а два слова.

Головною умовою виникнення алотези є не стільки потреба в новому понятті, для якого ще немає відповідного слова, скільки наявність нового слова, фонетично відмінного від старого. Ед. Сепир цілковито мав рацію, коли говорив: «Зародження нового поняття з неминучістю супроводжує більш-менш звужене або розширене використання колишнього мовного матеріалу; поняття не отримує свого особливого і незалежного існування, поки воно не знайшло свого іншого звукового втілення» (Сепир, 1934, с. 15).

Алотеза, як правило, з'являється на тому етапі розвитку мови, коли, з одного боку, в мові зміцніли тенденції розрізняти похідні поняття від вихідних і субстанційні поняття від атрибутивних від дієслівних, а з іншого боку, не з'явилося ще афіксальної морфології, при якій алотеза стає засобом словотвору.

Там же, де афіксальна морфологія в силу внутрішніх законів розвитку тієї чи іншої мови не отримала розвитку, алотеза замінювалося іншими засобами семантичної диференціації.

Надалі ми побачимо, що алотеза в період свого розквіту в семітських мовах була одним з головних шляхів розвитку їх основного словникового фонду, що є, дуже важливим для семасиології арабської і інших семітських мов.

Висновки до розділу 1

Дослідження походження формування метатези є важливим елементом для збагачення лексичного фонду арабської мови.

В цілому, незалежно від типології мов, зокрема арабської, для вироблення підходу до проблеми формування кореневих слів у різносистемних мовах необхідним було й дослідження і в інших наукових доводах, що належать до мов, що різняться.

Для порівняння зазначимо, що історично в семітських мовах процес утворення слів за допомогою метатези був дуже активним. Відомий

радянський мовознавець С.С.Майзель вказував, що процеси метатези, алотези та перестановки в семітських мовах були продуктивними з погляду утворення нових слів у той час, коли в тих мовах ще не було афіксів.

Важливо правильно розділяти значення метатези, перестановки та алотези і не плутати їх, адже усі ці явища тісно переплітаються один з одним. Сучасна лінгвістична наука підходить до цього явища метатези як до комбінаторно-характерного явища.

Важливо зазначити, що метатеза була причиною утворення семантичних варіантів слів. Так, наприклад, можна вказати, що в результаті метатези шумерське слово *lu* – *народ* перейшло в тюркське слово *el* – *плем'я*. Це слово вживається в арабській мові у варіанті *al* – *родина*. Якщо залучити до порівняння аккадські слова та арабські корені слів, то можна стверджувати, що метатеза була основним напрямом при утворенні стародавніх арабських слів.

У розкритті етимології семітських мов, мовні факти аккадської мови відіграють велику роль. Порівнюючи лексичні паралелі в різних мовах, ми можемо спостерігати схильність до метатези більшості кореневих слів і бачити, як у результаті цього процесу утворювалися нові слова.

Отже, в арабській мові метатеза вимагає більш детального підходу з наукової та практичної точки зору. Тому, необхідно глибше вивчати та досліджувати це явище.

РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАТЕЗИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ

2.1. Фонетичний аналіз фактів метатези

При дослідженні літератури, яка присвячена метатезі, виявилось, що при трактуванні цього явища немає термінологічної єдності.

В. А. Виноградов (1963) виділяє метатезу кількісну і якісну. Якісна метатеза – це метатеза, яка стосується характеру звуків, а кількісна метатеза вже стосується ознаки тривалості звуків (с. 233).

Н.А Грязнова (2002) поділяла метатезу по суміжності і метатезу на відстані, кількісну і якісну метатезу (с. 296).

О.С. Ахматова при визначенні метатези також писала про перестановку звуків або складів, при цьому не розглядаючи метатезу звуків і метатезу складів як окремі різновиди метатези.

Радянський лінгвіст А.Ф. Журавльов (1984) поділяв метатезу на: метатезу приголосних і метатезу голосних (С. 102-115).

Наприклад, відомий лінгвіст Н.М. Малеча (1963) досліджував типи і види метатези. В загальному вигляді його типологія метатези виглядає так:

I. Метатеза в групі суміжних приголосних.

1. Проста метатеза в групі трьох (або чотирьох) приголосних (з них один або два сонорних).

2. Проста метатеза в групі двох приголосних, один з яких сонорний.

3. Проста метатеза в групі двох сонорних.

4. Проста метатеза в групі двох шумних приголосних.

II. Взаємна метатеза несуміжних приголосних з участю сонорних звуків.

- Взаємна метатеза шумних приголосних.

III. Інші, рідкісні, випадки метатези приголосних.

IV. Перестановка голосних звуків і складів.

V. Метатеза в складних словах і словосполученнях (с. 25).

Якщо метатеза класифікується як звукова, тоді для аналізу використовується чотири підстави: положення, характер, кількість звуків для перестановки і ритмічна структура слова (словоформи) з метатезою.

1. Положення звуків у слові

- Відносно один одного;
- З урахуванням місця метатези в лінійній звуковій послідовності;
- З урахуванням морфемного поділу слова.

По положенню звуків у слові відносно один одного метатеза може бути дистантною або контактною. Дистантна метатеза – це перестановка звуків, які знаходяться на відстані у складі слова. Перестановка звуків, які знаходяться на безпосередній близькості один від одного – це контактна метатеза (Малеча, 1963, с. 26).

Під час розгляду положення метатези визначається місце звуків, які переставляються у слові, тобто початок слова, середина або його кінець.

Морфемний поділ слова під час аналізування звуків, які вступають у перестановку, дозволяють встановити, яких морфем стосується цей звуковий вимір.

2. Характер звуків, які переставляються

- Тип звуків, які переставляються;
- Артикуляційні особливості звуків.

По типу звуків виділяються метатеза голосних, метатеза приголосних і різні комбінації голосних та приголосних (це залежить від кількості звуків, які переставляються).

Як відомо, артикуляційні відмінності мов полягають не тільки у відмінності їх вокалізму або консонантизму, але і в комбінуванні звуків: в той час як в одних мовах деякі певні звуки поєднуються дуже легко і часто зустрічаються поруч один з одним в одному і тому ж складі, в інших мовах ці ж звуки поєднуються з великими труднощами, а іноді зовсім не поєднуються. Це властивість одних приголосних поєднуватися з іншими можна було б назвати «фонетичною валентністю» приголосних.

Зіткнення колективів з різними артикуляційними звичками, що носить порівняно рідкісний характер за часів панування племінних діалектів, починає носити частий, систематичний характер за часів панування територіальних діалектів.

У різних мовах така фонетична валентність різна. Так, наприклад, комбінація звуків *цх* в українській мові майже ніколи не зустрічається поруч в складі, тоді як, наприклад, в грузинській мові комбінація цих звуків досить поширена. Першим, хто помітив і описав це явище, був арабський філолог XII ст. Джавалікі, який привів цілий список приголосних, що уникають сусідства в арабських словах: *Ir, sz, qk, dt, bf* і ін. Г. Штейнталь, наприклад, вказував на те, що в арабській комбінації приголосних *Irs* або *Isr* неможливі, а тільки *rsl*, і що неможливо поєднання в одному і тому ж корені таких приголосних, як *k* і *q* або *h* або *kh* (Майзель, 1983, с. 113).

Н. В. Юшманов (1928) з питання про несумісність відомих приголосних в семітському корені писав: «Як загальне правило відмічено, що в складі семітського кореня уникаються однорідні приголосні (особливо поспіль). Абсолютно несумісними в одному корені вважаються у арабів *s, t, d, z, s* (С. 52-53). Він же далі приводить приклади приголосних, які можуть тільки передувати іншим приголосним, але не слідувати за ними (*d* по відношенню до *g*).

Фон дер Габелентц говорить про поєднання приголосних на кшталт *dt, td, kg* та ін., що «їм протидіють органи мови всіх народів» (Майзель, 1983, с. 116). Йдеться, не про фізіологічне явище або про більшу чи меншу «зручність вимови», а про сформовані в кожному мовному співтоваристві артикуляційні звички, відомих вимовних рефлексів, в силу яких певні поєднання звуків, що здаються для однієї спільноти як би природними і «зручними», а іншій неприродними і «незручними».

З описаної вище «фонетичної валентності» можна зробити дуже важливий висновок щодо перестановки, а саме: якщо слово з незвичайним поєднанням звуків проникає в мову якогось співтовариства, останнім

несвідомо перегруповує ці звуки в напрямку, що відповідає його власним артикуляційним звичкам. У такій перестановці винен не той чи інший індивід, а ціле співтовариство, що чинить опір артикуляційним нововведенням.

2.2. Фактор уваги у реалізації метатези

Єдиним мимовільним проявом метатези в мові може вважатися помилкова вимова або написання слова. Явище мимовольної метатези, таким чином, широко використовується у вигляді оговорів або помилково написання того, чи іншого слова. При цьому особливого значення набуває фактор уваги.

Як відомо, фактор уваги – це психічний процес, що може бути охарактеризований такими параметрами як: мимовільність, напруга, концентрація, вибірковість.

Як зазначає А.Д. Дьоміна (1979), в сучасній психолінгвістичній науці найбільшого поширення набула думка, що увага – це фактор відбору однієї інформації з одночасним ігноруванням іншої. «Явище уваги пов'язують з протіканням будь-яким психічним процесом безвідносно до його змісту і визначає його динаміку і спрямованість» (с. 85).

Саме в екстремальних умовах людині властиве хвилювання, перемикання уваги з одного елемента на інший, це і призводить до оговорів та помилок при письмі.

Психолінгвісти, вивчаючи процес перетворення фонологічних уявлень, аналізують багато інших помилок характеру перестановок, наприклад: *скивчив* замість *вискочив*. При цьому зазначається: «Щоб написати слово, необхідно виділити не тільки всі складові його фонemi, але й визначити порядок їх послідовності. Для цього необхідна навичка послідовного переключення уваги з одного елемента на інший» (Демина, 1979, с. 88).

Також, цей загальний закон спостерігається під час запам'ятовування

послідовності кольорів, або під час запам'ятовування порядку розположення кольорів на триколових прапорах. А.А. Реформатський (1996) зазначав, що людина легко запам'ятовує самі кольори, але зі складністю може їх поставити у правильній послідовності (с. 207).

Тому, особливість протікання такого психічного процесу, як увага, заключається в нестабільності його характеристик. Якщо взяти до уваги, що явище метатеми вивчається на матеріалі різних мов, що протікає в особливих умовах і супроводжується екстралінгвістичними факторами, що моделюють ці умови. До цих факторів відноситься: «невимушеність мовленнєвого процесу, непідготовленість мовленнєвого процесу, безпосередня участь партнерів комунікації в мовленнєвому процесі» (Звегинцев, 1963, с. 11).

Специфіка прояву метатеми в мові актуалізує й інші психічні процеси, такі як сприйняття й відтворення. Джордж Гібсон (1988) описує і заперечує одну з теорій зорового сприйняття – теорію послідовного ряду стимулів. Відповідно до цієї теорії, людина сприймає зовнішній світ «у вигляді послідовного ряду стимулів» (с. 312).

Джордж Гібсон (1988) дійшов висновку, що немає ніякої необхідності поєднувати різні картинки, якщо сцена міститься в самій послідовності і задається інваріантною структурою (с. 315).

Можемо сказати, що принцип послідовності спрацьовує на рівні сприйняття, тільки не у вигляді спрощеного набору елементів, а в більш складній інваріантній формі.

Тому, психічний процес уваги у випадку метатеми виступає як фактор, тобто сама нестабільність характеристик цього психічного процесу обумовлює реалізацію перестановки.

Метатема – взаємна перестановка місцями кореневих приголосних. Явище метатеми є мало дослідженою темою в мовознавстві. Але, не дивлячись на це, ми можемо знайти багато підтверджень тому, що метатема була одним з найважливіших засобів створення нових корневих слів та понять в арабській та в інших семітських мов, в період, коли афіксальної

морфології ще не існувало або коли вона тільки зароджувалася.

Перетворення перестановки у метатезу не було свідомим процесом. Звуки в слові змінювали своє положення не тому, що була потреба в нових словах. Таке явище було абсолютно не підсвідомим. З часом, з розвитком мовознавства, почала з'являтися потреба у нових словах, на заміну старим. Тенденція «опереджати» стару форму зберігається і досі. У мові така «гра наввипередки» між більш старою формою і новим змістом слова стала безперервною.

У той час як в алотезі змінюється якість звуків, але зберігається їх послідовність у слові, тоді в метатезі змінюється послідовність звуків але при цьому зберігається якість. Функція алотези і метатези одна і та ж – класифікувати і варіювати значення вихідних слів, відмінність лише у технічних засобах її реалізації. Деякий час старе і вихідне слово існують в мові як семантично однакові, потім, а за тим як слова з різними значеннями. Сміслове роздвоєння слів починається з моменту перестановки.

Умовою процесу перестановки є багаторазове перешарування мов, з яких одна є початковим джерелом того чи іншого слова, а інша – її деривативом. Таким чином, слова, які належали до двох різних мов або діалектів, виявляються існуючими в одній мові або діалекті за допомогою перемішування.

З численних властивостей, притаманних предметам, наші поняття відображають лише певну частину, - ту, яка абстрагована мисленням. Безперервний процес пізнання зовнішнього світу це відкриття в предметах все нових властивостей, яких ми раніше не знали. Поняття про предмети завжди змінюються внаслідок того, що самі предмети в нових положеннях і відносинах до інших предметів постійно виявляють нові якості і функції. Безперервне зростання досвіду якраз і є джерелом «вічної відсутності пропорції між словом і предметом», про що й писав М. Бреаль (Майзель, 1983, с. 123).

Необхідність висловлювати нові поняття змушує мобілізувати всі

фонетичні нюанси, але як сильно відрізняються засоби, до яких ми звикли, коли розвиток мови триває вже на основі вже готового основного словникового фонду, від засобів, коли цей фонд тільки формується. Поки та чи інша мова не була ще багата кореневими словами, коли афіксальної морфології ще не було, тоді утворення нових корневих слів відбувалося лише шляхом модифікації вже існуючих коренів або через тональність, редуплікацію (всього кореня або його частини), алотезу, або через метатезу.

Семітські мови, в ранній період розвитку, не мали перед собою коренетворення інших засобів утворення нових коренів, окрім алотези і метатези.

Скупчення в мові великої кількості синонімічних слів-двійників, з яких одні утворилися від інших завдяки перестановці, і неминуче використання перестановки в семантичних цілях не могли не створювати спонукань до створення шляхом метатези і таких коренів, які раніше не мали двійників з перестановками.

Звичка етимологічно співвідносити корені з переставленими звуковими елементами сама ставала вихідною базою для створення нових коренів шляхом метатези. Така звичка, що склалася ще тоді, коли від перестановки приголосних в корені не змінювався його зміст.

Метатеза – менш поширене в мові явище, ніж алотеза, тому що виникнення перестановки, відноситься до більш пізнього періоду розвитку мови, ніж чергування, отже, її залежність від вже більш-менш стабілізувалася внутрішніх законів розвитку мови набагато більша. Іншими словами, метатеза більш специфічне для тієї чи іншої мови явище, ніж алотеза.

У випадках, наприклад, коли тональність встигла розвинутися і зміцнитися в якійсь мові як сенсо-розрізнявальний засіб ще за період чергування, для розвитку метатези в цій мові залишалось набагато менше можливостей, і окремі незміцнілі її зачатки повинні були зникнути. У мовах, де таке явище мало місце, ми з цієї причини не знаходимо зараз перестановки в будь-якому широкому масштабі (китайська, суданські мови та ін.).

Порівняно рідкісна метатеза і в тих мовах, в яких аглютинація почала розвиватися дуже рано чи була до того (напр. тюркські мови).

В метатезі змінюється лише послідовність звуків при збереженні їх якості. Але зустрічається і метатеза, ускладнена алотезою, тобто не тільки сама перестановка, як явище більш молоде, ніж чергування, просто нашаровувалося на чергування, а й при самій перестановці могло відбуватися відоме зміна приголосних елементів кореня, оскільки перестановка, створюючи нове сусідство приголосних в корені, підкоряла нових сусідів закону асиміляції або дисиміляції. Це може справляти враження результату чергування, нібито вже мав місце до перестановки. Комбінованість одних звуків і некомбінованість інших вивчені недостатньо, що ми поки не можемо пояснити, чому при перестановці один зі звуків повинен був посилитися або ослабнути (Carbaugh, 2007, с. 37).

У період розквіту перестановки і метатези в семітських мовах, коли триконсонантизм кореня був більш суворим, ніж згодом, сама основа приголосних кореня мала важливе значення для метатези. Ставлення трьох приголосних кореня один до одного було ставленням трьох послідовних відрізків часу минулого, теперішнього і майбутнього, перестановка яких абсолютно неможлива, а ставленням трьох основних кольорів-червоного, зеленого і фіолетового, від порядку оптичного змішання яких не залежить отримання всіх інших зустрічаються в природі кольорів.

Звичка до того, що багато слів, які мають у даного племені таку послідовність приголосних від початку, можуть мати в словах іншого спорідненого племені іншу послідовність приголосних, це породжувало рефлексії пізнання щодо значення нового почутого чужого слова.

Як вже говорилося, семітські мови, більшість яких є мертвими, вивчалися через писемність, очима, а не вухами, і знаки затуляли собою звуки. Наскільки семітологи перебували під «чарами» письмового тексту, видно з того, що майже всі вони визначали семітських корінь, як «трилітерний», а перестановку, як перестановку букв.

Так, Е. Ренан говорить про те, що Хайудж перший відкрив «трилітерність» семітського кореня, а Макалістер називає перестановку анаграмою (Майзель, 1983, с. 125).

Всі методи і категорії лінгвістичного мислення склалися на основі саме такого чисто філологічного підходу до мови. Пасивне ж розуміння мови не може породити ту інтуїцію і то глибоке відчуття мови, які властиві живому представнику відповідного мовного колективу. В. Н. Волошинов (1930) писав, «Філологізм – є неминучою рисою всієї європейської лінгвістики, обумовленої історичними долями її народження і розвитку» (с. 71).

Як би далеко в глиб часів ми не йшли, простежуючи історію лінгвістичних категорій і методів, ми всюди зустрічаємо філологів.

Філологами були не тільки олександрійці, філологами були і римляни і греки (Аристотель-типовий філолог); філологами були й індуси.

Ми можемо прямо сказати: лінгвістика з'являється там і тоді, де і коли з'явилися філологічні потреби (Волошинов, 1930, С. 72-73). Це вірно не тільки по відношенню до мертвих семітських мов, де відсутність живого відчуття мови було би ще зрозуміло, – це вірно для відношення і до нині існуючої арабської мови, корінь якої багатьма також вважалися фікціями.

Але питання полягає не в тому, чи був той чи інший семітолог ученим-теоретиком або ж він володів досліджуваною мовою практично, – питання полягає в самій науковій методології.

Результатом цього є те, що в корені помилкова теорія розуміння, яка лежить не тільки в основі методів лінгвістичної інтерпретації тексту, але і в основі всієї європейської семасиології. Тому лінгвістика, що є продуктом іншомовного слова, дуже далека від правильного розуміння ролі іншомовного слова в історії мови та мовної свідомості.

Як ми бачили вище, перестановка, що лежить в основі метатези, виникає саме завдяки чужому слову, і недооцінка ролі такого слова в розвитку мови кожного колективу заважала бачити всю поширеність

перестановки, а за нею і метатези. В силу того ж вузького філологізму не була помічена поширеність перестановки як пережиткового явища і в сучасних діалектах арабської мови.

Спорадичні зауваження з приводу перестановки в семітських мовах ми знаходимо вже у середньовічних філологів: Сааді Гоана (892-1038), Мена-Хема ібн Сарука, Абу-л-Валіда ібн Джанаха (XI ст.), Танхума Ерушалмі (XIII в.) і деяких інших. Але у всіх цих авторів ми не знаходимо розуміння «семантичної перестановки», тобто метатези.

Першим і єдиним з європейських авторів нового часу, у якого ми знаходимо відоме поглиблення в цю сферу, був Я. Барт, який мав ширший погляд, ніж всі його попередники. Цей талановитий вчений, якому семітологія зобов'язана відкриттям в області граматичного закону, названого його ім'ям, наводить цілий ряд прикладів перестановки, що стоїть вже на межі метатези (Bakalla, 1979, с. 34). Але всі ці спостереження, багато з яких були етимологічними відкриттями щодо відповідних слів, не були відкриттями, за якими слідувала, якщо можна так висловитися, наукова колонізація.

Плідні етимології Барта залишилися лише позначками і непомітно розчинилися серед сотень інших етимологій; з його правильних спостережень не було зроблено іншими семітологами ніяких висновків.

2.3. Прояв метатези в діалектах арабської мови

Сама арабська мова зазвичай класифікується як: класична арабська, східна арабська мова, західноарабська мова та мальтійська мова. Існує нова форма класичної арабської мови, яку називають стандартною арабською мовою. Сучасна арабська мова ділиться на діалекти, що використовуються у повсякденному житті. Розмовні різновиди арабської мови називаються *Аттіуах*. Вони мають більше національних характеристик, які різняться залежно від регіону. Різноманітність арабських діалектів відображає етнічну

та соціальну різноманітність його носіїв.

Існує два основних класи діалектів арабської мови: західна та східна арабська мова. Західна арабська мова - це діалект, на якому розмовляють в Лівії, Марокко, Тунісі, Алжирі та Мавританії. Східна арабська включає: єгипетську арабську, суданську арабську, саудівську арабську, ліванську арабську, сирійську арабську, палестинську арабську та йорданську арабську (Buckley, 2011, с. 118).

Багато досліджень було проведено навколо східної арабської мови. Наприклад, Абу Бакр (1970) описує іменникову фразу на суданському діалекті арабської, включаючи арабську релятивізацію як питання визначеності (с. 87).

Маклафлін (1974) займається розмовною арабською мовою, яку використовують освічені араби з різних арабських країн, зокрема, Лівану, Сирії та Йорданії. Ліванська арабська мова досліджена роботою лінгвіста Хаддада (1980) (Shaheen, 1986, с. 57).

Шахін (1986) пропонує кількісне дослідження мовних варіацій жителів Дамаску. Матеріал дослідження базується на даних, отриманих від 46 спікерів, 23 чоловіків та 23 жінок, різного віку та освітнього рівня. Вона має на меті пояснити різницю у використанні чоловіками та жінками стандартних та розмовних змінних; (g), (th) (dh) та (aw) / (ay). Він також намагається виявити можливі кореляційні зв'язки між різними факторами мовного середовища та соціальними факторами статі, віку та освітнього рівня мовця (с. 59).

Дослідження, між іншим, приходить до висновку, що стандартна арабська та дамаська арабська обидва є нормою мови. Щодо палестинської арабської, Джонстон (1967) проводить повторний аналіз деяких аспектів фонології палестинської арабської мови.

Він роаналізував зразки мови палестинської арабської мови та написав мовні нотатки. Ці нотатки підкреслюють твердження про те, що палестинський діалект насправді являє собою сукупність багатьох розмов,

що різняться залежно від соціальних груп: міських / сільських селян, або бедуїнів та географічного розташування. Матеріал зібрано з Халіл (Хеврон), Наблус, Рафах та Газа. Виділено три аспекти, включаючи інвентар приголосних, словниковий запас та інтонацію (с. 124).

Також, аналізує напружені та аспектні категорії та надає вичерпну інформацію про розбиті утворення на палестинському діалекті. Злиття певних морфологічних зразків у діалекті призвело до зменшення кількості можливих форм множини для певних класів іменників та прикметників. Багато вчених проводили дослідження з арабської мови хіджазі, яка вважається основним різновидом розмовної арабської мови в Саудівській Аравії (с. 128).

Флайх (2012) займався ідіомами стандартною англійською та арабською мовами хіджазі. Він контрастивно вивчав імперативи як форми та функції на стандартній англійській та розмовній арабській мові хіджазі. Також, описує морфофонологічні особливості в сучасному стандартному арабському та діалекті хіджазі, що позначають походження та зворот дієслів та походження від дієслівних іменників (С. 3-15).

Аль-Мозейні (1981) зосереджується на фонологічних та граматичних варіаціях урбаністичної арабської урбаністичної мови в 1940-2000 роках. В ході дослідження проводилось очевидне дослідження часу. Це означає, що мова старших людей порівнюється з мовою молодих людей, щоб виявити синхронні докази діахронічних змін (С. 11-17).

Також, представляє «Almisfalaawiyuuh», який є піддіалектом арабської мови Маккан. Він стверджує, що протягом 40 -х і 50 -х років у Мекці були поширені та широко використовувались деякі таємні мови. Святе місто поділялося на 30 районів під назвою Хаарас. Кожен район раніше мав свій власний код зв'язку, який зазвичай називався на честь району, де він використовувався (С. 20-23).

Звідси походить похідна назва аль-Місфалаавія, яка відноситься до району аль-Місфала, південних воріт міста Мекка. Він описує піддіалект

загалом з точки зору його фонологічні, морфологічні та синтаксичні структури в рамках соціолінгвістичної обстановки.

В основному, більшість арабських діалектів відрізняються від класичної арабської мови кількістю сегментів звуку. Тобто вони мають скорочену та перебудовану систему приголосних, але більшу складність у системі голосних (Powell, 1985, с. 56).

Більш детальний погляд на сегментарну систему іраксько-арабської фонології важливий для встановлення діалектного фону цієї системи для читача. Іракській діалект (ІД) має власну фонологічну систему, тобто її ця система складається з ряду приголосних та голосних звуків. Щодо приголосних звуків, то в ІД існує тридцять вісім приголосних, і ці приголосні сегменти можна описати відповідно до трьох параметрів озвучення, місця артикуляції та способу артикуляції.

В ІД більше приголосних звуків, ніж, наприклад в англійській. Деякі з цих звуків зовсім не схожі ні на що в англійській мові, тоді як інші в деякій мірі схожі на деякі англійські звуки (Marley, 2004, с. 56).

Що стосується голосних звуків, то система голосних ІД складається з п'яти довгих голосних, чотирьох коротких голосних та ряду голосних/напівголосних комбінацій, які називаються дифтонгами. Усі голосні в ІД мають набагато ширший діапазон варіацій, ніж голосні в англійській. У межах цього діапазону, точна фонетична якість даного голосного залежить від його положення в слові та характеру прилеглих приголосних звуків.

Короткі голосні коротші за дійсним часом тривалості, ніж довгі голосні, а також можуть відрізнятися від них за якістю. З іншого боку, дифтонги в ІД-це послідовності короткого або довгого голосного та напівголосного (*w* або *y*) в одному складі.

Уважно вивчивши метатезовані звуки іракських арабських даних, можна легко з'ясувати, що є випадки як суміжних, так і несуміжних метатезованих звуків з відносними відмінностями в частоті двох типів.

Тобто несуміжні метатезовані звуки зустрічаються відносно частіше, ніж суміжні. У цьому відношенні можна помітити більш високу частоту суміжних метатезованих звуків у порівнянні з несуміжними в арабських діалектах Каїру та Мекки.

Крім того, є деякі випадки, коли існують відмінності між початковим словом і остаточним зміненим словом, тобто є випадки, коли два звуки, про які йде мова, не суміжні у своєму початковому порядку, а стають суміжними в їх остаточній зміні, але не навпаки.

У сучасних даних часто зустрічається метатеза між корневими сегментами (або радикалами) слова. Це означає, що метатеза зазвичай включає корінь або основу, а не такі афікси, як префікси, інфікси чи суфікси. Більше того, метатеза передбачає переважно транспозицію приголосних звуків, а не голосних, так як голосні не беруться до уваги.

Аналіз метатези в іракській арабській дійшов висновку, що цей процес не обмежується випадками, коли переміщуються два приголосні звуки, але також можна перемістити три приголосні звуки. Було виявлено, що метатеза часто включає два сусідніх і несуміжних приголосних звуки. І цей фонологічний процес не виконує жодної граматичної функції в іракській арабській мові. В результаті це раптовий і спорадичний процес, а не поступовий і регулярний. Як іракські арабські сонорні, так і заплутані звуки зазнають фонологічного процесу метатези з відносно значними відмінностями. Метатеза – це не мета, а засіб для полегшення сприйняття та виробництва з боку носіїв/слухачів іракської арабської мови. Легкість утворення та сприйняття є мотивами цього фонологічного процесу (Montgomery, 1935, с. 71).

Такі узагальнення спонукають до більш діяхронічних досліджень у цій галузі. Оскільки результат нинішнього дослідження синхронічної метатези викликає потребу в дослідженнях діяхронічної метатези в іракській арабській мові, щоб знайти відповіді на багато питань без відповіді, наприклад, за яких умов застосовується метатеза, чому виникає метатеза і як

метатеза взаємодіє з іншими процесами, що впливають на звукові структури.

Наприклад, синхронна метатеза розглядається як фактор продуктивності, що відповідає за нестабільні відхилення в мові. Метатеза в іракській арабській мові була досліджена типологічно разом із наступними чотирма параметрами:

1. Синхронний або діяхронічний: синхронна метатеза відбувається в межах одного хронологічного періоду. Діяхронічна метатеза відбувається від одного періоду часу до іншого, напр. від середньої арабської до сучасної арабської.
2. Суміжний або несуміжний: суміжна метатеза виникає, коли два суміжні звуки транспонуються. З несуміжними або «далекими» звуками метатези, де переміщені звуки можуть бути розділені одним або кількома проміжними звуками.
3. Регулярний або спорадичний: звичайна метатеза застосовується послідовно до багатьох різних слів. Спорадична метатеза обмежується лише кількома словами і відбувається випадково.
4. Раптовий або поступовий: різка метатеза повністю транспонує звуки за один крок. Поступову метатезу найкраще розуміти як тип ланцюгової реакції, серії звукових змін з часом, які в кінцевому підсумку інвертують два звуки. Таким чином, поступова метатеза використовує один або кілька проміжних етапів між початковим порядком і остаточним транспонованим порядком. (Bakalla, 1979, с. 76).

Важливо зазначити, що метатеза чітко прослідковується серед інших міждіалектних мов арабської мови.

Можемо навести низку прикладів метатези в різних діалектах арабської мови:

Таблиця № 2

Сучасна арабська мова	Арабська мова Мекки	Арабська мова Каїру	Переклад
zambalak	zalambak	-	Весна
yantafid	yitnafid	yitnifid	Трястися
banalti	balanti	balanti	Штраф
fanillah	falinna	falenna	Футболка
fannäyil	falläyin	falennät	Футболка
familyä	falinya	falenya	Ваніль
junillah	glinnah	-	Спідниця
junillät	glinnät	-	Спідниці
yaçan	yinçal	yinçal	Проклинає
laçnah	naçlah	naçlah	Проклинати
litr	-	ritl	Літр
silindar	srindal	srindel	Циліндр
zanjabil	janzabil	ganzabil	Імбир

zinjibär	jinzibär	-	Зінзібар
zawj	jöz	göz	Чоловік
zawäj	juwäz	gawäz	Шлюб
lazij	lijiz	-	Липкий
Ḥafar	-	faḤat	Копати
yaḤfir	-	yifḤat	Копає
Ḥaffārah	-	faḤḤāra	Лопата
falsafah	falfasa	falfasa	Філософія
xasaf	xafas	xafas	Опущений
yaxsif	yixfis	yixfis	Опускає
Saffaq	-	saʔʔaf	Плескати
narfaz	nafraz	nafraz	Нервувати
tafwīD	tawfiD	tawfiD	Авторизація

kahrabä?	karhaba	-	Електрика

* У Таблиці № 2 ми залишили транслітерацію автора для того, щоб зберегти оригінальність тексту (Banjar, 2003, с. 19).

2.4. Мовленнєва помилка

Зазвичай перестановку пояснюють як результат мовленнєвої помилки і трактування цього явища як лінгвістичного допускається лише тоді, коли воно вкладається в один ряд з асиміляцією і дисиміляцією. А. І. Томсона вважав, що перестановка є результатом простого *lapsus linguae* індивіда. П. А. Бузук (1924), торкаючись асиміляції, дисиміляції і перестановки, писав: «Розглянуті звукові зміни, що характеризують мову цілого народу або багатомільйонної його частини, спочатку зароджуються, однак, в мові окремого індивіда. Але виникнувши, може бути, чисто випадковим шляхом, наприклад, внаслідок помилки почутого, вони потім поширюються завдяки тому, що цього індивіда починають несвідомо наслідувати інші індивіди» (с. 70). Приблизно такої ж точки зору дотримувався і Баккала (1979): «Перестановка, має ту ж вихідну точку, що і асиміляція. Перестановка – це помилка від браку уваги. Але результат перестановки інший. Замість того, щоб повторювати два рази той самий артикуляційний рух, що обмежується тим, що він їх переміщує; в кінці кінців перестановка зводиться до переміщення елементів в двох відрізках одного слова» (с. 83).

Так, замість *festra* (вікно) по-португальськи говорять *fresta*; замість *debri* (ε) деякі бретонські діалекти кажуть *drebi*» (Майзель, 1983, с. 135). Подібних поглядів були і багато інших дослідників. Ми вже не говоримо про такі, які йшли ще далі, вбачаючи зв'язок між перестановкою як обмовкою і

парафазією як *lapsus mentis*, тобто зводили це явище до випадків приватної патології.

Звичайно, людина може обмовитися під час мови, як він може, наприклад, оступитися під час ходьби, але такі індивідуальні «помилки» здебільшого виправляються самими ж тими, хто зробив їх. У всякому разі вони не заразливі. Якщо навіть і погодитися з афоризмом Г. Торчінера про те, що «помилка - продуктивний початок в мові» (епіграф до його книги) (Versteegh, 1997, с. 8), то тільки не стосовно індивідуальної помилки. Індивідуальні помилки і обмовки мають значення лише тоді, коли стають надбанням мовної спільноти. Для того, щоб яке-небудь порушення загальноприйнятого стало нормою, воно повинно стати масовим явищем. Ж. Вандрієс, який стверджує, що перестановка виникає в результаті помилки, спростовує сам себе словами: «Помилкове вимова не створює послідовників і тільки ставить мовця в смішне становище» (Майзель, 1983, с. 146).

Навряд чи можна погодитися і з тим, що перестановка виникає головним чином з помилкою в мові у дітей, як це передбачає А. Валленскельд (2011). Взагалі спосіб пояснення різних змін в мові дітей можна вважати зараз застарілим, тому що вже встановлено, що помилки дітей зазвичай не переходять в мову дорослих, а навпаки, ці помилки виправляються самими ж дітьми тоді, коли вони підростають (с. 15).

Пояснення перестановки як явища, пов'язаного з асиміляцією і дисиміляцією, вважати досить легковажно, тому що по абсолютно правильному зауваженню Ф. Філіппі, «асиміляція і дисиміляція виступають абсолютно довільно, або реалізуються, або ні». Ще Г. Пауль (1846-1921) говорив, що «дисиміляція належить до явищ, які не завжди піддаються теоретичному поясненню», та й сама дисиміляція можлива лише тому, що звуки чергуються між собою. Слід зазначити, що думки дослідників абсолютно розходяться щодо того, чи підпорядковується перестановка «звуковим законам» чи ні: в той час як одні дослідники (О. Бехагель, К. Бругман і ін.) відповідають на це питання позитивно, інші (Ед . Зіверс, Г.

Остгоф, Ед. Векслер та ін.) відповідають на нього негативно (Майзель, 1983, с. 151-152).

М.Т. Мотлі мовленнєві помилки (оговори) поділив на п'ять видів: *антиципація,perseveraція, перестановка, заміщення, додавання* – на фонетичному рівні, і *перестановка і злиття* – на лексичному рівні (Маслова, 2001, с. 51). Оговори стали основою у типології помилок під час процесу мовлення. В одних випадках переставляються звуки, а в інших переставляються або зливаються слова. Наприклад, М.Т. Мотлі у своїй роботі «Оговори» демонструє наступну таблицю:

Таблиця № 3

Тип	Стимул	Оговір
Фонетичний рівень		
Антиципація	<i>Побитий і роздітий</i>	<i>Розбитий і роздітий</i>
Персеверація	<i>Червоний гріт</i>	<i>Червоний кріт</i>
Перестановка	<i>Принеси ніж і ложку</i>	<i>Принеси ліж і ліжку</i>
Заміщення	<i>Блузка</i>	<i>Брузка</i>
Додавання	<i>Мішок</i>	<i>Смішок</i>
Лексичний рівень		
Перестановка	<i>Це – мажордім</i>	<i>Це дім-мажор</i>
Злиття	<i>Змішання і злиття</i>	<i>Зміття</i>

Можна помітити, що і в першу, і в другу групу входить перестановка. В деяких випадках перестановка характеризується стійкістю проявів, тобто людина переставляє одні й ті самі звуки, частіше в одному й тому самому місці слова.

Поки не вдалося науково обґрунтувати причину такого поширеного в мові явища, як перестановка.

Характерно, що приблизно через сторіччя після того, як це явище стало вивчатися порівняльно-історичним методом німецьким лінгвістом Е. Штольте, кажучи про численні слова з перестановками в єгипетській мові, писав в 1948 р.: «Ми охоче погоджуємося, що і ми не знаємо, як пояснити ці перестановки - в єгипетській, як і в інших мовах ... Вони психофізичного походження, як і всі мовні явища, але викликають їх причини дуже темні і лежать по ту сторону нашого пізнання» (Майзель, 1983, с. 125).

Висновки до розділу II

Метатеза – специфічна мовна зміна, що проявляється тільки в спонтанній мові і носить у своїй основі оговірний характер, тому особливу значущість набуває фіксації випадків метатези, а отже, частотність вживання в мові. Якщо поодинокі фіксації ще можна розглядати як простий оговір, то вже дві фіксації демонструють певну ступінь відтворюваності, а значить, загострюють питання певної лексикографічної інтерпретації таких випадків. Частотнісний рівень поширення тих чи інших явищ повною мірою словник неспроможний відтворити. Тому особливими перевагами у вивченні метатези має картотека словника повного типу. На базі даних такої картотеки самі параметри лексиколізації виявляються у повному обсязі, а отже, об'єктивніше стає процедура виявлення лексикалізованих варіантів.

Важливо зазначити, що і в діалектах арабської мови також зустрічається метатеза. Діалектні форми мови більш вільні, допускають велику міру варіативності і навіть передбачають її наявність. Тому навіть лексичних варіантів в діалектному мовному середовищі не завжди можуть претендувати на роль інваріанту. Наприклад в межах одного слова, але в різних діалектах, таких як: мекканський діалект, каїрський діалект, є різні варіантність одного слова. Для прикладу слово літературної арабської мови

banalti і премутативне слово в мекканському діалекті і в каїрському діалекті *balanti* – *штраф*.

Тому, можемо дійсно підтвердити існування метатези в різних її проявах, зокрема у мові людей різного віку, соціального стану та регіональної приналежності (діалект).

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ЯВИЩ МЕТАТЕЗИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ

3.1. Іменні

Було доведено, що корінь, який починається на «*hamza*», після якого йде «у» частіше зустрічається ніж той, що починається на «у», а після «*hamza*». Отже, слово «*ya'sa*» є метатезою від «*a'yasa*».

В арабській мові метатеза є досить поширеним явищем, яке не можна ігнорувати. Амаар (2006) помітив, що реалізація метатези залежить від положення метатезних букв (с. 13).

Перестановка відбувається між двома першими літерами, наприклад слово «*hashraj*», яке метатезується у «*shahraj*». Таке перетворення не зустрічається в стандартній арабській мові, через легкість вимови звуку «*sh*», за яким чередує «*h*», ніж «*h*» за яким йде «*sh*».

Середні букви також можуть переміщатися, наприклад слово «*da'ram*», з якого відбувається метатеза «*dar'am*». Подальшою реалізацією є транспортування кінцевих літер, як у «*mtahlib*», від якого утворюється «*mtahbil*».

В результаті з наведених прикладів ми можемо побачити, що процес метатези відбувається між сусідніми літерами. В арабській мові метатеза може бути розширена для того, щоб мати місце між сусідніми літерами, наприклад:

'awshab – *'awbash* – скупчення, збіговисько, сміття

manazil – *malazin* – квартира, дім

Важливо зазначити, що в арабській мові береться до уваги лише приголосні букви. Голосні в арабській мові позначаються за допомогою діактричних знаків під або над приголосними літерами. Зазвичай пишуться лише приголосні та довгі голосні.

Метатеза в арабській мові полягає у зміні лінійного порядку кореневих приголосних, наприклад:

baḥar – *haḥar* – море

Прунет, Беланд та Ідріссі (2006) заявляють, що аспекти метатези заслуговують на увагу. По-перше, навіть якщо це впливає на лінійний порядок приголосних, голосні зазвичай залишаються незмінними, наприклад: *fashil* – *shafil* – той, що зазнав невдачі, невдалий, непридатний
sahyfa – *safyha* – сторінка, листок
qurub – *qudur* – мавпа (с. 614).

Ці метатезні приклади показують, що всі вони стосуються лише приголосних букв. На порядок елементів звучання голосних літер метатеза ніяк не впливає. Хоча, довгі голосні «*wa*», «*ya*», «*a*» транскрибуються вищезазначених слів, вони всеодно не піддаються явищу метатези.

Крім того, Ідріссі писав, що випадки метатези націлені лише на приголосні звуки, а афіксальні приголосні (у префіксах, суфіксах, інфіксах) ніколи не беруть участь, як прикладах:

farashat – *fasharat* – метелик

Метатеза не тільки не переставляє афіксальних приголосних, але навіть не робить цього, коли вони однорідні з кореневими приголосними:

masa' – *sama'* – стіл

mukhij – *mukhjir* – постановник, режисер

masbah – *mahbas* – басейн для плавання

Коли «*m*» – це частина кореня, як у «*masaha*» і «*qasaa'*», його можна метатезувати, але коли воно належить до префікса, як у словах «*mukhraj*» і «*masbah*», воно залишається таким, яким воно є (Prunet, Belad, Idrissi, 20006, с. 617).

Переміщення може відбуватися між двома і трьома приголосними. Впорядкування, в якому переміщуються дві приголосні називаються «двосторонніми», як у «*bataka*», «*kabata*», «*takaba*»; а у тих, у яких переміщуються три приголосні називаються «тресторонніми», наприклад: «*tabaka*», «*bakata*» (Abu-Mansour, 1987, с. 86).

Іноді, можна змінити цілий корінь іншим, при цьому, залишаючи афікс

незмінним (Abd-El-Jawad, 1987, с. 149).

Sakta qalbya – qalba saktya

Nabyl wa Kamil

Kamyl wa Nabil

У вищезазначених прикладах два шаблони залишаються на місці, в той час, коли два корені змінюються. В результаті кожен корінь опиняється зіставленим із шаблоном.

Отже, можна сказати, що в даному випадку метатеза відбувається не через фонологічну помилку, а через семантично споріднене слово, яке містить однакові приголосні (Heath, 1987, с. 84).

Прунет, Беланд та Ідріссі (2006) стверджують, що метатези можна розділити на дві категорії: перші, це ті результати, які є існуючими словами зі специфічним значенням. Слід врахувати, що між оригінальним словом та його метатезою не існує семантичної асоціації, і лише випадково результат збігається з реальним словом (с. 622).

Tharf – thafr – посудина, конверт, патрон

Qird – qidr – мавпа

З психолінгвістичної точки зору ці слова називаються лексично упередженими, оскільки не можна виключати, що їх спонукає фонологічна подібність між оригінальною формою слова та його метатезою.

Друга категорія включає лексично неупереджені слова: вона містить результати, які не є словами. Про семантичну мотивацію для цих результатів мова не може йти, оскільки вони не мають значення.

‘Athyubya – ‘abyuthya – Ефіопія

Часто ми можемо зустріти метатезу в арабських іменниках, наприклад:

Mabtakhat та matbakhat – бахча.

Jazal – красномовний i zajal – віршована народна пісня.

Va’al i ‘abal – 1) чоловік; 2) пан, хазяїн; 3) бібл. Ваал; 4) богарні землі, богара.

Jadhb i jabdh – 1) тяжіння, потяг; 2) залучення; 3) фіз. тяжіння.

Dhabh i badhh – 1) вбивство, різанина; 2) жертва.

Hamt i maht – захист.

У словнику Ібн Фаріс (1936) зустрічається *malh* – цікаві новини і змінене від нього слово *lamh* – погляд.

У Аль-Джугрі, Ібн-Мас'уда та Ібн Мансура (1987) можна знайти й інші приклади метатези:

'amq i ma'am – глибина.

Fursat i rufsat – зручний випадок, зручний момент; шанс; підходящий момент.

Shukr i kashr – 1) похвала; 2) висловлення подяки, подяка, вдячність.

Buq'at i qub'at – 1) місце, місцевість; 2) ділянка землі.

Safiyar i fasiyar – посол, посланець; повноважний міністр.

Shakhiyar i khashiyar – хропіння.

Fatis i tafis – плоский, приплюснутий (про ніс).

A'brash i a'rbash – п'ятистий, крапчастий.

Darj i radj – 1) сувій; 2) перелік; 3) складка; 4) склад (слово).

Mizraa'b i mirzaa'b – стік, водостічний жолоб.

Mismaa'r i mimsaa'r – цвях, заклепка, кнопка.

Qimat i miqat – пелюшка, звивальник.

Tabiykh batiykh – варена їжа.

Huwshiy – 1) незрозумілий; 2) незвичайний; застаріле слово, анахронізм; 3) низький, підлий; 4) дикий *i wahshiy* – 1) дикий; 2) звірячий, лютий; варварський; 3) зовнішній; 4) застарілий, архаїчний (про вираз).

Dasmar i masdar – 1) джерело; 2) походження.

Fuqmat i qumfat – тюлень, нерпа.

Narajat i rahajat – ліс, гущавина, гай.

Saa'qu'at i saa'aqat – удар грому, блискавка.

Taa'mis taa'sim – стертий, неясний, темний.

'Anjat i na'ajat – вівця; слабовільна, покірна людина.

La'anat i 'alانات – прокляття.

Hiltir i Hitlir – Гітлер.

Maziyy i zamiyy – 1) суміш, склад; 2) помісь; 3) метал.

Kuzbarat i kubzarat – коріандр (рослина та плоди).

'Urbuwn i ru'ubuwn – завдаток; застава; аванс.

Zambalak i zalambak – весна.

Silindar i srindel – циліндр.

Falsafa i falfasa – філософія.

'Anaa'q i na'aaq – козеня.

Mukhtaa'r i mutkhaa'r – 1) обраний; відібраний; 2) маючи свободу вибору, добровільно.

Daa'ry i daa'jr – 1) починаючий ходити (дитина); 2) перебуває у зверненні, ходячий; 3) модний; 4) простий, звичайний; 5) народний.

Mistarat i mitsarat – 1) лінійка; лічильна (логарифмічна) лінійка; 2) зразок; 3) кількість рядків (напр. у рукописі).

Halib i lahib – молоко.

Sharit i rashit – 1) стрічка; смужка; тасьма; шнурок; 2) насічка; 3) воєн. нашивка.

Hajr i harj – 1) заборона, заборона; 2) опіка, піклування; 3) позбавлення цивільних прав.

Mukfahir i mukrahif – темний, похмурий, сірий.

Maqta'a i matqa'a – 1) каменоломня; 2) місце переправи; 3) частина, уривок; 4) відріз (матерії); 5) формат, розмір.

Tafwid i tawfid – 1) уповноваження, надання права; 2) повноваження, довіреність.

Naz'at i na'azat – 1) характерна риса, відмінна риса; 2) прагнення, цільове встановлення; 3) напрямок, тенденція.

Rahaa'fat – гострота *i rafaah'hat* – загостренність.

Hisrim i hirsim – незрілий, зелений виноград.

Suf'at i fus'at – темна пляма.

Janzabil i zanjabil – імбир.

'Ulbat – шкатулка *i* *'ublat* – коробка, ящик, банка.

Mabsut *i* *masbut* – 1) розширений; розлогий; 2) задоволений, радісний; 3) заможний.

Lafahat *i* *lahafat* – 1) удар; 2) порив (вітеру); 3) ураження; опік.

Kahraba *i* *karhaba* – електрика.

Bahrajat *i* *barhajat* – 1) прикраси; 2) блиск.

Dawraq *i* *darwaq* – графин, кувшин.

Zunburuk *i* *zurunbuk* – пружина.

Fytr *i* *tyfr* – 1) п'ядь; 2) фітр (міра довжини, що дорівнює приблизно 18 см.).

Khartush *i* *khatrush* – патрони.

Jazmat *i* *jamzat* – черевики, чоботи.

Narfazat *i* *nafrizat* – нервування; нервозність; тривожність.

Ghudruf *i* *ghurduf* – хрящ.

Mabhut *i* *mahbut* – вражений, здивований.

Ijhaa'f *i* *ihjaa'f* – 1) шкода; 2) образа; несправедливість.

Va'ad – частина *i* *bada'a* – різання, відрізання, ампутування.

Iskandar *i* *iksandar* – м. Іскандер.

Ghawit *i* *waghit* – глибокий.

Va'udat *i* *badu'at* – комар, москіт.

Mabhath *i* *mabhath* – 1) дослідження; а) кримінальний розшук; б) розшукове відділення; 2) об'єкт досліджень; 3) наукова стаття.

'Aa'mud *i* *'aa'dum* – 1) стовп; 2) жердина, щогла; 3) колона.

Jazil *i* *zajil* – дуже шановний.

Jazaa'r *i* *zajaa'r* – м'ясник.

Hanash *i* *nahash* – змія, вуж.

Dulaa'r *i* *daraa'l* – долар.

Zujaa'j *i* *juzaa'z* – скло.

Khayzuraa'n *i* *khayruzaa'n* – індійська тростина; бамбук.

Wabasha *i* *washaba* – низька людина; хуліган; зброд.

Hizfaa'r *i* *hifzaa'r* – сторона.

Wahshi – 1) дикий; 2) звіркий, лютий; варварський; 3) зовнішній, зовнішній; 4) застарілий, архаїчний (про вираз) *i hawshi* – 1) незрозумілий; 2) незвичайний; анахронізм; 3) низький, підлий; 4) дикий.

Jinzaa'r i zinjaa'r – окис міді, яр-медянка.

A'blaha – 1) дурний; наївний; 2) баклан (птах) *i a'hbala* – 1) дурний, нерозумний; 2) ідіот.

Jalabat i lajabat – шум, крики, гам, метушня.

Maryalat i malyarat – фартух, передник.

Litr i ritl – літр.

Surbat i rusbat – 1) згряя; 2) рій; стадо; 2) діапазон, смуга.

Siflaa'q i fislaa'q – паразит, дармоїд.

Ittisaa'q i issitaa'q – 1) упорядкованість; 2) злагодженість, стрункість, ритмічність; гармонійність, гармонія.

Iftiaa'a i itfiaa'l – 1) вигадка; 2) фальсифікація, підробка.

Hawqalat i hawlaqat – пляшка.

Nuhburat i nubhurat – яма, прірва.

Ma'alaqat i mil'aqat – ложка.

Minhat i mihnat – дар, подарунок, піднесення, нагорода.

Ishaa'rat i iraa'shat – 1) указ; 2) порада; 3) вказівник, знак, сигнал.

Luzujat i luzuzat – липкість, клейкість, в'язкість.

Basaa'tat i sabaa'tat – простота, наївність.

Rashaa'qat i raqaa'shat – 1) витонченість; стрункість, граціозність; 2) жвавність.

Mantuuiq i matnuuiq – 1) викладений, сказаний; 2) зміст, значення, текст.

Samn i sanm – масло.

Qalqalat – 1) рух; коливання; тряска; 2) хвилювання, збудження; занепокоєння; безлад; 3) шум, дзвін *i laqlaqat* – 1) клацання; тріскотня; булькання; 2) пліткарство.

Наведемо приклади, де відбувається перестановка другого звуку на місце першого, а четвертого звуку на місце третього.

У працях Аль-Халіла (1980) ми можемо знайти наступний приклади такої метатези:

Laslaas змінюється і стає *salsaal* – ланцюг. Також, в різних словниках ми можемо зустріти рідше *mulaslas*, а частіше *musalsal* – 1) закутий в ланцюги; 2) послідовний, порядковий.

Так само, ми бачимо прояв метатези в слові *'aq'afa*, що змінюється на *qa'afa'a* – 1) шум; тріск, тріскотня; брязкання; брязкіт, дзвін; 2) високопарна мова.

У словнику Х. К. Баранова (1975) ми можемо зустріти слово *shakhshakha* і його пермутацію *hashkhasha* – 1) дзвін; шум; тріск (в приймачі); 2) шелест, шурхіт (напр. одягу).

Тут же ми знаходимо слово *nashnasha* і *shanshana*, що мають синонімічні значення – 1) жвавість; 2) кипіння; шипіння.

Khafkhafa стає *fakhfakha* – хвастощі, пишність, помпа; показна розкіш.

Basbas під певними впливами змінюється і стає *sabsab* – пустеля.

Qahqaha змінюється на *haqhaqa* – голосний сміх, регіт.

Maghmagha перетворюється на *ghamghama* – неясна мова, бурмотіння; шепіт.

Перестановка третього звуку на місце другого.

У своїх працях Ібн Мансур (1987) наводить приклади *shabraqa* пермутується на *sharbaqa* – 1) розривання; 2) легка їжа.

Також, ми можемо знайти слова з тотожними значеннями як: *qarhataa'n* змінюється на *qahrataa'n* – керуючий, економ.

Zahqala метатезується на *zahlaqa* – 1) катання; 2) ковзання.

Qalamus зустрічається у варіанті *qatalus* – олівець.

Turmus змінюється на *tumrus* – термос.

Переміщення другого звуку на місце першого.

Hubtur змінюється на *buhtur* – низькорослий; присадкуватий; кремезний.

Miqtara зустрічається у словниках і *qimtara* – 1) кадило; 2) колодки (зброя тортур).

Midqas змінюється на *damqas* – шовк - сирець.

Перестановка п'ятого звуку на четвертий.

П'ятикореневі слова ми рідко зустрічаємо в арабській мові, але у словнику Ібн Дурайд (Ibn Durayd, 1344) можемо знайти прояв метатези *zabardaj* змінюється на *zabarjad* – хризоліт; прозорий різновид олівіна.

Saa' 'aqa змінюється на *saa'qa'a* – удар грому; блискавка.

Таким чином, можна сказати, що метатези не спричинені плутаниною між лексичними записами, які є семантично пов'язаними. Вони обумовлені або нездатністю постійно підтримувати основний порядок кореневих приголосних під час фонологічного виведення та продукування мови, або, для лексично упереджених метатез, плутаниною між коренями, сегментний склад яких виявляється подібним (Prunet, Belad, Idrissi, 20006, с. 622).

3.2. Дієслівні

Явище метатези досить поширене серед багатьох дієслів в арабській мові. Існують певні особливості перестановки звуків у слові, залежно від кількості літер. Найчастіше, основа арабського слова є трикореневою, але і зустрічаються дієслова з коренів з чотирьох звуків.

Спочатку, розглянемо приклади метатези в трикореневих дієсловах:

Laqata – 1) хапати, ловити ротом; 2) ковтати; 3) їсти, ковтати і змінене слово, що має синонімічний переклад, де переставляється місцями два останніх корені *lataqa* – мало їсти, куштувати.

Ta'ata – 1) їсти; 2) куштувати (на смак) *ta tama'a* – сильно бажати, жадати.

Lataha – з'їсти щось цілком; *lahata* – їсти, поглинати, поїдати, споживати.

'ataqa ta ta'aqa – бути глибоким. Зустрічається і синонімічний варіант попереднього слова – *qata'a* – проникати, ходити в середину чогось.

Nahaba – голосно, гірко плакати, плакати і *nabaha* – голосно гавкати, лаяти (про собаку).

Заміна першого звуку на місце другого:

zahata – 1) здавлювати, зажимати; 2) стискати плечима і *hazata* – 1)

зв'язувати, зав'язувати (у вузол); упаковувати; 2) одягати пояс.

Laqaṣa – бути вузьким і *qalaṣa* – 1) скорочуватися, зменшуватись; 2) зморщуватися, стискатися; сідати (про матерію).

Qahara – 1) підкорювати, долати, перемагати; зламати опір; підкоряти; непереможний, непереборний; 2) примушувати, змушувати (до чогось); 3) набридати; 4) ображати, засмучувати і *rahaqa* – 1) утискувати, лагодити несправедливість; 2) наздоганяти.

Wajaba – 1) слідувати, належати (кому), бути обов'язковим і *jabawa* – позичати (данина, податок).

Jawala – обертати, крутитися, літати кругами і *lawaja* – повертати, вертітися.

Wabala – 1) лити (про дощ); 2) переливатися через край; *bawala* – мочитися і *balawa* – бути дуже рідким.

Daraja - 1) повільно йти, поступово просуватися; починати ходити (про дитину); 2) зростати, розвиватися і *raḍaja* – йти крок за кроком.

Jaza'a – 1) бути нетерплячим, неспокійним; 2) турбуватися, побоюватися, лякатися і *za'aja* – турбувати, бентежити.

Labasa – одягати на себе, одягатися, носити (одяг) і *salaba* – одягати.

Fatasa і *tafasa* – помирати, обкалювати.

Qamasa і *maqasa* – занурювати.

'Amaja і *ma'aja* – хвилюватися (про море).

Fahara – 1) рити, копати, гравіювати і *hafara* – 1) рити, відкопувати, розкопувати; 2) гравірувати; висікати; різати.

Lahaḥa і *halaza* – вдаряти, штовхати.

У своїх працях вчений Ібн Манзур наводить ряд чотирикореневих дієслів, в яких прослідковується явище метатези.

'Abaqa – йти, доноситися і *'aqaba* – слідувати, йти за чимось, наслідувати.

Balaha – бути дурним і *habala* – робити дурним, слаборозумний.

Radaba і *rabada* – 1) лягати, залягати; лежати; 2) підстерігати.

Sabsaba і *basbasa* – пригладжувати, поправляти, приводити в порядок (волосся, одяг).

A'jhama a'hjama – утримуватися, відмовлятися.

A'nbadā i a'ndaba – 1) туго натягувати тятиву; 2) перебирати (струни).

Damara – знищуватись, гинути; руйнуватись *i marada* – повставати, бунтувати.

Sabaka i basaka – 1) лити, відливати; 2) плавити.

Tahtaha i hathata – розбивати, розламувати; руйнувати, знищувати.

Dahaqa i hadaqa – 1) оточувати; 2) уважно, наполегливо дивитися; спрямовувати погляд.

Tamasa i tasama – прати, згладжувати; знищувати, приховувати (сліди).

Naraha i naraha – різати, колоти, заколювати (тварина).

Fa'ala i 'afala – робити, виконувати; діяти, вчиняти.

Safala – бути низьким, підлим *i fasala* – 1) бути низьким, поганим; 2) бути слабким; 3) бути низької якості.

Warada – 1) прибувати, приходити; поступати (про дохід); 2) приходити *i wadara* – 1) отримувати; 2) прибувати.

Narfaza i nafraza – 1) нервуватися; 2) хвилюватися; 3) роздратовуватися, дратувати.

Laqama i malaqa – закривати, затикати.

Saja'a i sa'aja – 1) воркувати; 2) писати, говорити римованою прозою.

Bajaha i jabaha – радіти чомусь, бути дуже задоволеним.

Fataha i hatafa – 1) розкривати, відкривати; 2) вселяти (думку); 3) починати; розпочинати розмову (про щось); 4) вмикати, повертати (кран, вимикач); включити світло; 5) завойовувати (напр. країну).

Hashada – збирати, набирати, скоплювати *i shahada* – збирати, підбирати.

Shabaha i shahaba – бути подібним, схожим.

'Aqala i qa'ala – 1) ставати розумним, розуміти; 2) зв'язувати, скріплювати; 3) сплутувати; 4) звальювати, підставивши ніжку; 5) закріплювати (шлунок).

Safaqa i saqafa – 1) плескати, вдаряти; махати крилами (про птаха); 2) захоплювати(двері); 3) бити по руках, укладати угоду; 4) переливати вино з посудини в посудину (для очищення), відмучувати, клерувати.

Istanada i itsanada – 1) опиратися, притулятися; 2) покладатися.

Nadaḥa – лити, заливати водою *i nahada* – 1) текти, протікати; 2) виділяти вологу, рідину; потіти.

Imtathala – підчинятися, повинуватися *i imathala* – брати за приклад, наслідувати.

A'ktaba i a'tkaba – диктувати.

Idmahala – зникати, пропадати *i imdahala* – загублювати, губитися, провалюватися.

Jaa'la i laa'ja – 1) обходити, об'їжджати; 2) мандрувати, роз'їжджати; 3) блукати; ходити.

A'ata i ata'a – давати, надавати, пропонувати.

Baḡu i qabu – залишати, зберігати, бути в залишку.

Jamhara i jahmara – збирати.

Lazaja – приклеюватися *i lajaza* – липнути, прилипати, приставати.

Malata – обмазувати, штукатурити (стіни) *i lamata* – мазати.

Lahadha i ladhaha – 1) дивитися, помічати; 2) дотримуватися.

Fatraka i fartaka – рвати, розривати на шматки.

'Atyaba i 'aytaba – бачити щось хороше, приємним.

Radaba i rabada – 1) лягати, залягати; лежати; 2) підстерігати.

Shabraqa i sharbaqa – рвати, розривати, знищувати, видаляти.

Tama'n i taa'man – заспокоювати, вселяти впевненість.

Tamasa i tasama – прати, згладжувати; знищувати, приховувати (сліди).

'Atala i 'alata – 1) бути позбавленим; 2) бути закритим, не працювати (про лавку, установу); 3) бути безробітним; бути бездітним.

Hamlaqa i lahmaqa – витріщати очі; дивитись з подивом, широко розплющувати очі.

Jaa'la i laa'ja – 1) обходити, об'їжджати; 2) мандрувати, роз'їжджати; 3) блукати; ходити.

Hafaa' i fahaa' – 1) зробити промах, помилитись; 2) літати, гасати в повітрі; 3) бути виснаженим голодом, зголодніти; 4) спокушати (на щось), схилити

(до чогось).

Khanfara i fankhara – сопіти.

Kharbata i khatraba – 1) псувати; 2) порушувати (порядок), приводити в безладдя.

Ikfahara i ikrahafa – 1) бути темним, похмурим; покриватися хмарами (про небо); 2) дивитися похмуро.

Shadaḥa i dahasha – 1) бентежити, дивувати; 2) оніміти, остовпіти.

A'n'ama – уважно щось робити, уважно розглядати *i a'm'ana* – робити щось уважно, старанно, ґрунтовно.

Saraba – 1) текти, протікати, пропускати воду; 2) непомітно йти; *i gasaba* – 1) тонути, йти на дно; 2) опускатися (вниз); осідати.

Ṣaluba i laṣuba – бути твердим, міцним бути солідним.

Dalafa i dafala – 1) йти дрібними кроками, повільно слідувати, рухатися (напр. про автомобіль); 2) шанобливо підходити; 3) прибувати; 4) текти, протікати (про дах).

Nadhara i naradha – 1) дивитися, спостерігати; 2) роздивлятися; 3) придивлятися.

Iqtasala i itqasala – зрізати, скошувати.

Janaba i jabana – 1) відкладати убік; 2) тримати осторонь; усувати.

Nafadha i nadhafa – 1) проникати, проходити, пробивати; 2) виходити з чогось; 3) висовуватися; 4) виконувати.

Fataha i fahata – 1) відкривати, розкривати; 2) починати; 3) включати, повертати.

Mahana – випробовувати, пробувати *i manaha* – давати, надавати; дарувати, шанувати.

Najada i nadaja – допомагати, надавати підтримку.

A'drana i a'rdana – бути брудним, забрудненим.

Naṣaha i naḥasa – 1) радити, давати настанови, рекомендувати; 2) бути щирим, сердечно ставитися.

Samana i sanama – бути повним, тучним.

Qamata i qatama – 1) сповивати, звивати (дитину); 2) бинтувати.

A'atada i a't'ada – підготовлювати.

Tabakha i batakha – 1) варити, готувати (їжу); 2) майструвати, збивати; 3) перен. куховарити, підготовляти (справу).

Hasama i hamasa – 1) різати, відокремлювати; відрізати; 2) вирішувати, вирішувати суперечку; 3) відраховувати, віднімати.

Marada i madara – відновити, бунтувати про когось.

Ramaza i taraza – 1) зробити знак, вказувати; 2) позначати (символічно); 3) ознаменувати, символізувати.

Farama i famara – кришити, різати на дрібні шматочки.

Salafa i safala – хвалитися, заноситись.

Hadala i dahala – поступати несправедливо.

Talama i tamala – розкатувати (тісто).

Shabaka i shakaba – 1) плутати, заважати, перемішувати; 2) переплітати, вплітати; стуляти, з'єднувати; 3) причіплювати, прикріплювати; 4) ускладнювати; 5) заручати.

В чотирибуквенних дієсловах ми бачимо таку тенденцію перестановки звуків в межах одного слова - заміна другого звуку на перший, а четвертого звуку на третій.

Можемо навести низку прикладів таких слів:

Bakabaka метатезується на *kabkaba*. Абу Мансур (1038) дає тлумачення цього слова: 1) перекидати ненароком, перевертати; 2) лити, виливати.

Dahdaha змінюється на *hadhada*, має значення заколисувати, заколисувати (дитину на руках).

Ghamghama – говорити невиразно, неясно, буромотати *i maghmagha* – мішати, змішувати, нерозбірливо говорити.

Farfara – махати, ляскати крилами; струшуватись (про птицю) *i rafrafa* – 1) плескати, махати (крилами); пурхати (про птаха); 2) майоріти.

Halhala – 1) зрушувати, зміщувати; 2) видаляти *i lahlaha* – 1) йти, видалятися; 2) зрушувати.

Hzhaza перетворюється на *zhzhaha* – 1) зрушувати, відсувати; 2) видаляти.

Laqlaqa метатезується на *qalqala* – 1) трясти, розхитувати; 2) клацати, тріщати (напр. дзьобом); 3) булькати (про киплячу воду); 4) висовувати язик (про змію); 5) пліткувати.

Zafrafa – *fazfaza* – сильно дути, свистіти (про вітер).

Qahqaha зустрічається і в перетвореному варіанті *haqhaqa* – голосно сміятися.

Arara прийшло до арабської мови з сусідніх мов і утворилося *rara* – обертати.

Basbasa переміщує свої звуки і утворюється *sabsaba* – пригладжувати, поправляти, приводити в порядок (волосся, одяг).

Перестановка четвертого звуку на місце третього.

Наприклад, від *karfasa* утворюється *karsafa* – підрізати жижки.

Qarshama з плином часу стає *qarmasha* – 1) хрустіти на зубах; 2) гризти (сухарі).

Zahqala представлена і в варіанті *zhlaqa* –

1) котити; 2) змушувати ковзати.

Qar'afa стає *farqa'a* – 1) лопатися, тріскатися; 2) потріскувати; 3) підривати(ся).

Перестановка третього звуку на місце другого або першого га місце третього.

Наприклад, *ba'akara* змінюється на *ka'abara* – жадібно ковтати, пити великими ковтками.

Za'abaqa змінюється і стає *ba'azaqa* – 1) розсіювати, розкидати; 2) марнувати.

Висновки до розділу III

У словниках таких авторів як: Аль-Халіл (1980), Ібн Фаріс (1936), Ібн-Мас'уда (1038), Ібн Мансур (1987), Х. К. Баранов (2006) ми дійсно побачили прояв метатези. Було проведено зіставне дослідження як саме перекладається

варіація одного і того ж самого слова у різних словниках.

Можемо зробити висновок, що такі слова мають подібні синонімічні значення залежно від словника, де ми знаходимо те чи інше слово.

Ми розділили окремо наше дослідження на іменні та дієслівні метатези, тому що деякі іменні форми утворені від дієслівних, але деякі імена існують тільки в формі імені і в них немає дієслівної однокореневої відповідної форми, тому було важливо дослідити дане явище окремо по частинам мови.

Серед основних труднощів, з якими ми зіштовхнулися в ході даного дослідження це були пошуки метатези в різних словниках, адже таких слів, які офіційно зафіксовані в арабській мові, є невелика кількість.

Як бачимо, вчені по-різному пояснюють виникнення метатезної варіативності приголосних в арабській мові. Одні причину цього явища вбачають у дії фонетичних закономірностей, інші у специфіці артикуляторних навичок, треті у здатності кореня відбивати психофізіологічні процеси, які відбуваються у мозку людини.

Враховуючи, що в наведених прикладах переміщенню піддаються багато приголосний з різними диференціальними ознаками, і, беручи до уваги відносність поняття про зручність/незручність вимови тих чи інших поєднань приголосних, очевидно, більш прийнятним поясненням природи даного явища необхідно визнати гіпотезу, засновану на закономірностях сприйняття звуку і охоплює досліджуване явище в цілому.

На наш погляд, можливість паралельного функціонування спочатку однозначних, фонетично рівноскладних коренів з характерною перестановкою приголосних обумовлена об'єктивними закономірностями рецепторної поведінки людини. Подальше паралельне функціонування рівнозначного кореня з різною послідовністю звуків в одній мові суперечить статусу різнооформлених одиниць, внаслідок чого один з коренів кожної пари зазнає певних семантичних змін.

Тому, розвиток коренів із взаємопереміщеними приголосних призводить їх до значного віддалення один від одного та утворення двох та

більше різних слів з синонімічними значеннями, як ми побачили на прикладах іменних та дієслівних словоформи.

ВИСНОВКИ

У процесі нашого дослідження ми розглянули проблематику метатези в арабській мові, проаналізували певну кількість словників арабської мови. В ході дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Метатеза є одним з важливих лінгвістичних явищ. Метатеза — це процес, у якому два сегменти, що зустрічаються в певній послідовності в слові, відображаються в протилежній послідовності в іншій формі цього слова. Різниця в лінійному порядку складових широко засвідчена в синтаксисі. Однак ця відмінність є відносно рідкісною в області фонології, оскільки вона відрізняється від більшості інших фонологічних явищ.
2. Незважаючи на те, що метатеза є поширеним явищем, вона була «погано зрозумілим процесом» якої у фонологічній літературі не приділено уваги, що вона заслуговує. Взагалі, тенденція до змін, є універсальною внутрішньою поведінкою мови. Якби мова не перебувала в постійному процесі змін, тоді її було б позначено як мертву мову. Склад мови майже не залишається статичним протягом тривалого періоду часу, оскільки вона змінюється з часом. Незалежно від того, чи є ці зміни фонологічними, морфологічними чи синтаксичними, деякі мовні зміни залишаються невизначеними і не можуть бути пояснені точно.
3. До мови можна підходити як синхронно, так і діяхронно. Тим не менш, пояснення того, чому арабська мова веде себе так чи інакше, іноді залишається просто здогадкою. Усі мови мають прагнення до досягнення систематичної та симетричної структури, зокрема і арабська. Отже, мова продовжує змінюватися систематично, а не випадково, щоб досягти більш-менш сталого стану.
4. Як універсальне мовне явище, метатеза є результатом тенденції мови модифікувати і спрощувати свою структуру і зробити процес мовлення плавним і легким. Принцип той самий, але його застосування залежить від

особливостей самої мови. У цьому сенсі кожна мова здається спільною і своєрідною водночас.

5. Існують загальні фактори лінгвістичних змін, які з різним ступенем застосовуються до арабської мови. Вони включають асиміляцію, дисиміляцію, наголос, метааналіз, метатезу тощо. Хоча метатеза не так поширена, як інші процеси, що впливають на звуки в мові, такі як асиміляція або видалення, вона відбувається як звичайний фонологічний процес у синхронних системах у широкому діапазоні мов.

6. Метатезу у структурі арабських слів за походженням можна розділити на: а) іншомовні запозичення; б) помилки в мові дітей та дорослих; в) діалектні запозичення; г) морфологічні чергування у деяких мовах. Прослідкувати, що є саме причиною зміни того чи іншого слова дуже складно, для цього необхідно знайти джерело походження слова, яке метатезувалося.

7. В морфологічній базовій структурі якої домінує триконсонантна основа, необхідно брати до уваги два джерела метатезних словоформ – природного походження та штучного. Останнє обумовлено методологічним інструментарем аранжування лексики арабськими філологами, а саме пермутативними принципами. Задля розрізнення цих двох джерел можна покладатися щонайменше на наступні критерії: а) новоутвореним від вихідного є корінь, що не має дериватів; б) у разі їх наявності вони не супроводжуються традиційними ілюстраціями (*шагидами*); в) штучними можуть бути метатезні словоформи, якщо існує велика кількість їхніх варіантів; г) неприродно утворена коренева основа не має відповідників у споріднених семітських мовах, наприклад гебрайській.

8. Існувало багато різних думок з приводу досліджень відомих філологів і всі ці думки були досить суперечливими, наприклад граматисти куфійської школи вважали метатезу явищем, притаманним природі арабської мови. Тоді як прибічник басрійської школи Ібн Фаріс цілковито заперечував цей феномен, вважаючи його наявність у мові штучним за походженням.

9. Ми дійшли висновку, що «Цінність» одиничних прикладів метатези низька. Навіть посилені багатьма факторами такі приклади не стають загальноприйнятою нормою. Така норма завжди локалізована: для певної територіальної, вікової групи, для певного соціального прошарку тощо, і не може простягатися, охоплюючи дедалі більші межі. «Мова» міждіалектного спілкування складається, по-перше, з літературної нормованої мови (через школу, радіо, телебачення) і, по-друге, із просторіччя (через особисте усне, іноді письмове – наприклад, приватні листи-спілкування). Тому про лексикалізації в макродіалекті (у тому числі й у групі говірок) говорити складно. Виділені лінгвістичні параметри діють як чинники. Але їм протидіють соціолінгвістичні фактори, які в цій мовній ситуації виявляються сильнішими. Тому, з погляду метатезу можна легко сплутати й з іншими мовними перестановками.

Отже, на закінчення слід зазначити, що у давній період розвитку арабської мови за допомогою процесів метатези, з'явилися нові слова. Тому, такий процес формування лексики в мові займає багато часу та потребує більш пильної уваги до цього явища з боку лінгвістів, перекладачів.

Як показало наше дослідження – тема метатези в арабській мові є актуальним напрямком для проведення подальших досліджень у цій сфері.

PE3IOME

تتنمي فئة التحويل الكيميائي إلى فئة التغييرات الصوتية والصرفية. قلب مكاني - تبديل الأصوات في كلمة واحدة.

تعد المعالجة الميتة قلب مكاني شائعة جداً بين معظم لغات العالم، وعلى وجه الخصوص، فإن أعظم مظهر من مظاهر هذه الظاهرة نجده في اللغة العربية.

في الأساس، هذه القضايا اللغوية متأصلة في اللهجات الإقليمية والاجتماعية، واللغة العامية، ولغة الأطفال.

يعتبر المتحدث تبديل الأصوات في الكلمة خطأ في الكلام أو تحفظاً. مثل هذه الأخطاء شائعة جداً. المتحدثون أنفسهم لا يعلقون أهمية كبيرة على هذا، ناهيك عن التفكير في أصل وطبيعة مثل هذه الأخطاء.

نتيجة للدراسة، نرى أن حقائق التبادل الكيميائي للوهلة الأولى العشوائية لها عدد من الأنماط الداخلية. لكن السبب الرئيسي لوجود مجموعات بديلة هو طبقات اللهجات المتكررة. نتيجة لذلك، تحدث أنواع

الكلمات اللهجة جنباً إلى جنب مع التقلب المتبادل للجزر في معاني متطابقة أو مترادفة. تكمن أهمية الموضوع في الحاجة إلى دراسة الوسائل المعجمية والقواعدية للجمعيات اللغوية في

اللغة العربية.

الغرض من دراستنا هو تحديد أسباب تكوين التبادل الكيميائي مزدوج التبادل في اللغة العربية،

للتحقق من طرق تكوين التبادل الكيميائي مزدوج قلب مكاني.

بناءً على هذا الهدف وضعنا لأنفسنا المهام التالية:

1. الأخذ بمفهوم قلب مكاني في اللغة العربية في دراسات اللغويين المحليين والأجانب.

2. تقصي أصول الجزر السامي.

3. النظر في مشكلة الميتاتيسيز ومقارنتها باللهجات اللغة العربية.

4. وصف ومقارنة التبادل الكيميائي مع التباين.

5. التعرف على العوامل النفسية للتفاعل الكيميائي مزدوج قلب مكاني في اللغة.

6. تحليل ظاهرة التبادل الكيميائي على أساس الأمثلة.

الهدف من دراستنا هو التبادل الكيميائي في اللغة العربية.

موضوع البحث هو الجوانب المعجمية والنحوية في معالجة الميتاتوليكس في اللغة العربية.

طرق البحث: في عملنا العلمي، تم استخدام المنهج الوصفي لشرح خصائص التبادل الكيميائي في اللغة

العربية، وطرق وأسباب التبادل. تم استخدام طريقة تحليل المكون لوصف معاني الكلمات من خلال نموذج

تكوين الكلمات؛ طريقة المقارنة لمقارنة أمثلة على الميتاتيسيز في اللغة العربية الفصحى ولهجات مختلفة

في اللغة العربية.

الحدائة العلمية للعمل هو أنه ولأول مرة تم جمع ظاهرة قلب مكاني في اللغة العربية ودراستها بشكل

شامل.

تكمّن الأهمية النظرية للعمل في أن نتائجه تقدم مساهمة كبيرة في نظرية الميتاتيسيز في اللغة العربية. يمكن

استخدام الدراسة في أعمال المستعريين الذين يدرسون تاريخ اللغة العربية.

تكمّن الأهمية العملية لعملنا في أنه يمكن استخدام نتائجه في تدريس مقرر معجم وصرف اللغة العربية. أيضاً،

يمكن أن تكون هذه النتائج مفيدة في تجميع الكتيبات والقواميس.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амирова Т. А. (1985). *Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка*. - М.: Наука.
2. Апресян Ю. Д. (1995). *Интегральное описание языка и системная лексикография*. М.: Языки русской культуры.
3. Баранов Х. К. (2006). *Большой арабо-русский словарь*. М.: Живой язык.
4. Белкин В. М. (1975). *Арабская лексикология*. М.: Изд-во Московского университета.
5. Блинова О. И. (1975). *Проблемы диалектной лексикологии*: Автореф. дисс. — Саратов.
6. Бузук П. А. (1924). *Основные вопросы языкознания*. М.: Навчальний журнал Слов'янського інституту в Празі.
7. Вахтин Н. Б., Головкин Е. В. (2004). *Социолінгвістика і соціологія мови*: М.: Гуманитарная Академия; Европейский ун-т в Санкт-Петербурге.
8. Виноградов В. А. (1963). *Метатеза*. Русский язык. Энциклопедия. М.: Человек и наука.
9. Волошинов В. Н. (1930). *Марксизм и философия языка*. Л.: Прибой.
10. Гибсон Дж. (1988). *Экологический подход к зрительному восприятию*. - М.: Прогресс.
11. Грязнова Н. А. (2002). *Метатеза*. Лингвистический энциклопедический словарь.
12. Демина А. Д. (1979). *О нейрофизиологических механизмах внимания. Вопросы психологии*. М.: Наука.
13. Десницкая А. В. (1927). *Чередование гласных в германских языках*. М.-Л.
14. Журавлев А. Ф. (1984). *Иноязычные заимствования в русском просторечии*. М.: Наука.
15. Журавлев В. К. (1986). *Диахроническая фонология*. М.: Наука.

- 16.Звегинцев В. (1963). *Теоретические аспекты причинности языковых изменений*. Новое в лингвистике. Ш. - М.
- 17.Лурия А. Р. (1950). *Очерки психофизиологии письма*. - М.: Инфа-М
- 18.Майзель С. С. (1983). *Пути развития корневого фонда семитский языков*. М.: Наука.
- 19.Малеча Н. М. (1963). *О перестановке звуков в словах (По материалам диалекта уральских казаков)*. Уралъск.
- 20.Маслов Ю. С. (1987). *Введение в языкознание*. М.: Высшая школа.
- 21.Маслова В. А. (2001). *Лингвокультурология*. М.: Академия.
- 22.Мишкуроев Э. Н. (1978). *Основы теоретической грамматики современного арабского языка*. М.: Изд-во Военного института.
- 23.Никольский Л. Б. (1975). *О некоторых проблемах языкового развития в странах зарубежного Востока. Социолингвистические проблемы развивающихся стран*. М.: Наука.
- 24.Побидько З. В. (2005). *Явление метатезы в коммуникативном аспекте (охранная функция метатезы)*. М.: Псковський державний педагогічний університет імені С. М. Кірова.
- 25.Реформатский А. А. (1996). *Введение в языковедение*. - М.: Аспект Пресс.
- 26.Рибалкін В. С. (1993). *Інтерпретація "калбу" в класичному арабському мовознавстві*. Київ: Східний світ.
- 27.Рибалкін В. С. (2000). *Соціокультурний контекст арабомовної лінгвістичної традиції. Українська мова. Енциклопедія*. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- 28.Рыбалкин В. С. (1990). *Арабская лексикографическая традиция*. Киев.: Наукова думка
- 29.Рыбалкин В. С. (2003). *Классическое арабское языкознание*. К.: Стилос.
- 30.Сепир Эд. (1934). *Язык*. М: Наука.
- 31.Соссюр Ф. (1999). *Курс общей лингвистики*. Екатеринбург.

32. Томсен В. (1938). *История языковедения до конца XIX века*. М.: Стереотип.
33. Успенский Б. А. (1994). *Семиотика истории. Семиотика культуры*. - М.: Генозис.
34. Ушакова Т. Н. (1968). *К вопросу о механизмах внимания. Вопросы психологии*. - С.: РАН.
35. Филин Ф. П. (1982). *О слове и вариантах слова. Очерки по теории языкознания*. - М.: Наука.
36. Шагаль В. Э. (1987). *Языковой аспект национальных процессов в арабских странах*. М.: Наука.
37. Шарбатов Г. Ш. (1991). *Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки*. Языки Азии и Африки. М.: Наука.
38. Щерба Л. В. (1974). *Языковая система и речевая деятельность*. - Л.: Эдиториал.
39. Юшманов Н. В. (1928). *Грамматика литературного арабского языка*. Л.: Коминтерн.
40. Abd-El-Jawad, Hassan and Issam Abu-Salim. (1987). *Slips of the Tongue Their Theoretical Implications*. Language Sciences.
41. Abdel-Halim, Sherin. (1979). *Emotiveness in Colloquial Egyptian Arabic: A Case Study*. The North American Conference on Afro-Asiatic Linguistics, Twenty-Fifth Annual Meeting, Miami, Florida.
42. Abdel-Massih and Bahig, F. (1978). *A Comprehensive Study of Egyptian Arabic*, Volume I., Michigan: CMENAS Publication.
43. Abdul-Tawwab, Ramadhan. (1983). *Tawuru al-Laghawiy: Mazahiruhu wa 'ilaluhu wa qawaaniinuh*. Cairo: Maktabatu al-khaanji.
44. Abu Mansur Abd al-Malik ibn Muhammad. (1038). *The Oxford Dictionary of Islam*.

45. Abu-Mansour, Mahasen. (1987). *A Nonlinear Analysis of Arabic Syllabic Phonology with Special Reference to Makkan*. Doctoral dissertation, University of Florida, Gainesville, Florida.
46. Abubakr, E. R. (1970). *The Noun Phrase in the Spoken Arabic of Sudan*. Unpublished doctoral thesis, University of London.
47. Ahmad Ibn Faris. (1936). *Encyclopedia of Islam*, First Edition. Iran.
48. Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi. (1980). *Kitab al-'Ayn*. Baghdad.
49. Al-Mozainy, hamza. (1981). *Vowel alternations in a Bedouin Hijazi Arabic Dialect: Abstractness and stress*. Doctoral Dissertation. Austin: University of Texas.
50. Amaar, Mohammad Al-Mahdi. (2006). *MinThalfiao IbnMalik Fi Al-Lugha: Masaala min KalaamAl-EmamIbn Malik fi Al- Eshtiqaq*. Bairut.
51. Badawi, E. S. M. and Abdel-Malek, Z. N. (1978). *A Comprehensive Study of Egyptian Arabic*, Volume II. Michigan: CMENAS Publication.
52. Bakalla, M. H. (1979). *The Morphological and Phonological Components of the Arabic Verb (Meccan Arabic)*. Beirut: London.
53. Banjar, S. (2003). *A Synchronic study of metathesis in Eastern Arabic with reference to Makkan and Cairene dialects*. King Saud Bulletin of the Arts Faculty.
54. Banjar, Shadia. (1992). *A Contrastive Study of Imperatives in Standard English and colloquial Hijazi Arabic*. M.A. thesis, Jeddah: Girls College of Education.
55. Buckley, E. (2011). *Metathesis in The Blackwell Companion to Phonology*. Edited by van Oostendorp, M., Colin, E., Hume, E. and Rice, K. Blackwell Publishing.
56. Carbaugh, D. (2007). *Cultural discourse analysis: Communication practices and intercultural encounters*. Journal of Intercultural Communication Research, Codeswitching, Attitudes and Identity. New York: Routledge.
57. Crystal, D. (2012). *Internet Linguistics. A Student Guidebook*. London: Routledge.

58. *El-Sayed, S. (2000). York Dictionary of Linguistics (English-Arabic). – Cairo and Beirut: Egyptian International Publishing Company.*
59. *Feghali, E. (1997). Arab Cultural Communication Patterns. International Journal of Intercultural Relations.*
60. *Flayih R.M. (2012). Metathesis in English and Arabic: A Comparative Study. Al-Qādisiyyah.: IJSELL*
61. *Health, Jefirey. (1987). Ablaut and Ambiguity: Phonology of a Morocca Arabie Dialect. Albany: State University of New York Press.*
62. *Hock, Hans (1985). Regular Metathesis. Linguistics.*
63. *Holes, C. (1995). Modern Arabic: Structures, functions and varieties. London: Longman.*
64. *Ibn Durayd. (1344). Jamhara al-Iuga. Haydarabad.*
65. *Johnstone, T. (1967). Eastern Arabian Dialect Studies. Oxford: OUP.*
66. *Joseph, S. (1996). Patriarchy and Development in the Arab World. New York: Springer.*
67. *Laufer, A. & Baer, T. (1988). The Emphatic and Pharyngeal Sounds in Hebrew and in Arabic. Language & Speech.*
68. *Marley, D. (2004). Language Attitudes in Morocco Following Recent Changes in Language Policy. Language Policy.*
69. *Montgomery, J. and Harris, Z. (1935). The Ras-Shamra Mythological Texts, Philadelphia.*
70. *Murshid Al-Mutarjim. (2000). Translators' Guide. – Cairo: Sphinx.*
71. *Obermann, J. (1938). The Archaic Inscriptions from Lachish. Baltimore.*
72. *Powell, J.V. (1985). An Occurrence of Metathesis in Chimakuah. Honolulu: University of Hawaii Press.*
73. *Prunet, J. F., Belad, R. and Idrissi, A. (2000). The Mental Representation of Semitic Words. Linguistic Inquiry. The MIT Press.*
74. *Richards, J. and Schmidt, R. (2002). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics.*

75. Safwa, Ahmed Zaki. (1980). *Jamharat Khutab Al-Arab*. Bairut: Al- Maktaba Al-almiya.
76. Sayce, A. H. (1877). *Lectuzes upon the Assyrian Language*. L.
77. Shadia Banjar. (2003). *A Synchronic Study of Metathesis in Eastern Arabic*. Qair.
78. Shaheen, A. (1986). *Arabic, the language of science and technology –* Dammam: Dar As-Salah.
79. Steer, Ed. (1885). *Handbook of the Swahili Language as Spoken in Zanzibar*. L.
80. Theodoropoulou, I. (2015). *Social Language, Status and Society in Arab World*. The Routledge Handbook of Arabic Linguistics. London: Routledge.
81. Versteegh, K. (1997). *The Arabic Language*. New York: Columbia University Press.
82. Weninger, S. (2011). *Semitic Languages: an International Handbook*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter.
83. Whitney, W. D. (1875). *The Life and Growth of Language*. L.